

KERESZTÉNY MAGV

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

PÉTERFI DÉNES.

FŐMUNKATÁRSÁK:

Dr. GÁL KELEMEN, GÁLFY LŐRINCZ.



XLV. évf.

1910. Martius—Aprilis.

2. füzet.

TARTALOM:

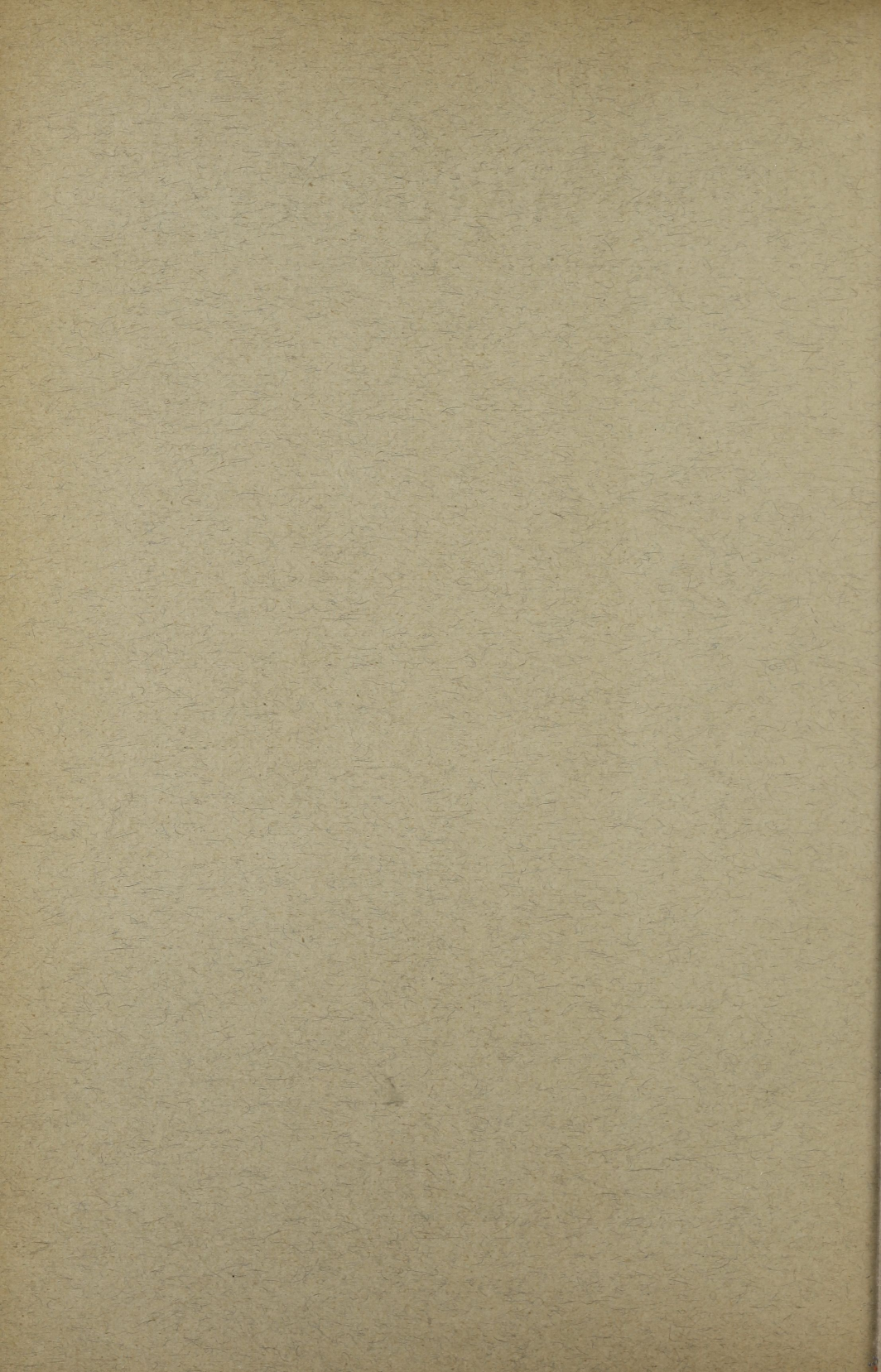
Az arianismus. LŐFI ÖDÖN	65
Az erdélyi százszok lutheranismusa. DR. BORBÉLY ISTVÁN	71
Unitarius egyházi törvények a papválasztásról. (Folyt.) DR. TÓTH GYÖRGY	82
Kötelességeink teljesítése. (Egyh. beszéd.) KELEMEN ÁRPÁD	95
Gondolatok. BÁRÓ PETRICHEVICH-HORVÁTH KÁLMÁN	111
Kanyaró Ferencz. (Nekrológ.) PÉTERFI D.	114
Irodalmi értesítő	115
Különfélék	117
Aranykönyv	120



KOLOZSVÁR

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1910.



KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLV. évf.

Martius—Aprilis

2-ik füzet.

Az arianismus.

Az a nagy mozgalom a keresztény egyház negyedik százévének kezdetén, mely minden phasisában az Arius nevéhez van fűzve, s melynek hivatalos betetőzést a niceaei zsinat adott, tulajdonképpen nem az Arius idejében vette kezdetét. Az ő tanaihoz rokon elvek már évekkel az ő munkálkodása előtt el voltak terjedve, s nem egy egyházi atyának irataiból kivillan az a szellem, mely őt az őskeresztény tanokba becsusztatott ferdeségek elleni harczosok közt az előtérbe sodorta. Az őskereszténység egyáltalában nem ismerte a mind a mai napig föl nem derített szentháromság titkát, a minek legfőbb bizonyága az, hogy száz évekkel a Jézus halála után hivatalos zsinatokon azt fokozatosan kanonizálni kellett. Tagadhatatlan, hogy az egyházi atyák hiányos irataiból sok mindent ki lehet olvasni, melyeket egy kis vakbuzgósággal könnyen rá lehet alkalmazni a Jézus isteni eredetére, isten voltára, emberfölötti származására, végzetére. De viszont el kell ismernünk azt is, hogy Jézusnak az Atyához való viszonyában mindenik író határozott kifejezést ad az előbbi alárendeltségének, úgy származására, mint munkájára nézve. A pogány világ gazdag mythológiájának varázsa még mindig fogva tartotta a lelkeket; s a nagyobbára pogány származású vezetőférfiak az onnan hozott hitükkel is telítették a kereszténységnek még meg nem állapodott szellemét. A Jézus személyére nézve az allegorizálás vitte a főszerepet; most mint egy szál virágot, majd mint tiszta vizet, bárányt, halat és pásztort ábrázolják, sőt alexandriai Kelemen, mint egy új Orfeust jelenteti meg a világ színterén. A görög böleselem magas emelkedettsége szintén elhatározó befolyást gyakorolt a keresztény eszmék és tanok kialakulásában. A Logos-tan e böleselem eredménye, melyet a főleg görögökből álló alexandriai iskola importált a keresztény világba. E tisztára görög eredetű tan lett a későbbi hivatalos kereszténység mentsvára, melyről elmondhatjuk

még azt is, hogy a három első évszáz egyetlen számottevő vezérszellemé sem fogadta el későbbi értelmezésében.

Ilyenmü befolyások érlelték meg az idő méhében azt a szellemet, mely a kereszténység harmadik évszázának végén és a negyedik elején a nagy vitatkozásokban megszületett. Az azelőtti írók, egy vagy más módosulásokban, csak az Atyát tekintik egyedüli igaz Istennek, Jézust legfennebb az Atya egyedüli isteni emanatiojának; az u. n. „egylényegűségről“ mitsem tudnak. Közöttük a legelőkelőbbek: Irenaeus, alexandriai Kelemen, Sabellius, Samosatai Pál és Origenes, különösen ez utóbbi nagy tudományával, mint megannyi élő tilalomfa áll a mai hivatalos formájában ismert szentháromság tanával szemben, sőt a Jézustól eltekintve, a szentlélek egyiknél sem játszik olyan szerepet, mely egy tökéletes isteni személyre vonatkoztatható lenne

Az idők szelleme azonban sok mindent megértelt. Különösen a Logos tannak a Jézus személyére való alkalmazása teljes fölfordulást idézett elő a keresztény világban, s csak idő kérdése volt a vihar kitörése, mely csakhamar be is következett. Két alak jelenik meg a történelemben, Arius és Athanasius, mindkettő határozott jellem, kik egészen új fordulatot adtak a kereszténységnek. Közben Konstantinus császár is kereszténynyé lett.

Arius eredetéről semmit sem tudunk. Némelyek szerint Afrikából jött, „mely mindenek felett szörnyetegekben bővelkedik“. A rá vonatkozó adatokat mind ellenségei hagyták ránk, kik a legnagyobb mértékben megbizhatatlanok. Alexandriában Péter püspök alatt deakonus, majd Achillas idejében presbyter lett. Később Sándor került a püspöki székbe, — s mindenikük bizalmát bírta. Arius, úgy külsőleg, mint modorával is megnyerő férfi, sok hivat szerzett magának, különösen pásztori kötelességeinek teljesítése által. Nézetei eleintén egyeztek az általános hittel, de később mindinkább erősödött önállósága, s ezzel együtt népszerűsége. Tanainak hirdetésében nem egyszer került ellenkezésbe saját püspökével, a ki aztán látva Arius nagy népszerűségét, eleinte intelemmel, később pedig egyenes parancssal igyekezett őt útjából visszatéríteni, de hasztalanul. Hozzájárult ehhez az ifju Athanasius nagy becsvágya, ki egykor szintén Alexandriában presbyter volt, s hathatósan elősegítette, élesztette Sándor püspök gyűlöletét. Arius azonban nem ijedett meg, sőt annál szilárdabban állott meg a hagyományokra és

szentírásra támaszkodó hitében. Sándor püspök végre egyházi gyűlést hívott össze, melyen Ariust és hiveit az egyházból kiközösítették, s 320—321-ben el kellett hagynia Alexandriát. Hogy a későbbi fejlemények annyira komoly irányt vettek, arra nagy mértékben befolyt Sándor püspök személyes féltékenysége és szenvedélyes gyűlölete Arius iránt; pedig Arius úgy hivatkozik Sándor püspökre, mint a ki „maga is újító volt és az Atyának a fiuhoz való viszonya hitét tőle is tanulta“.

Arius elhagyva Alexandriát, Palaestinába ment, hol igen sok hive volt, különösen Eusebius caesareai püspök, kik több ízben igyekeztek Sándor püspököt kibékíteni, de mindig eredménytelenül. Végére maga Konstantinus császár lépik közbe, intvén az ellenségeket, hogy egész vitatkozásuk „nem egyéb csupa szó-hareznál“. Intelme azonban hiába való volt, s elhatározta, hogy általános zsinatot hív össze, mely össze is gyűlt 325-ben Nicaeában, hol körülbelül 300 püspök volt jelen. A zsinat eredménye, melyen maga a császár elnökölt, nagyrészt ismeretes.

A vitatkozások alatt az orthodoxia részéről különösen Athanasius tüntette ki magát, ki akkor Sándor püspök kíséretében, mint presbyter jelent meg. Arius védelmének lényege abban állott, hogy ő a szentírás, a hagyományok és az egyházi atyák szellemében hirdette tanait, s e részben nagy készültségről adott bizonyosságot. A mennyiben az egyházi atyák a Fiu alárendeltségét és az időben, tehát nem öröktől fogva való teremtetését tanították, annyiban Arius nézeteivel egyeztek is. De az atyák a Fiu eredetére nézve bizonyos mystikus nézeteket vallottak, a ki ugyanis az Atyában öröktől fogva létezett, mint Logos, bölcsesség vagy értelem, a mely az Atya önkéntes elhatározása folytán később valóságos személylyé vált. Arius ezt a plátói mysticismust nem fogadta el, hanem azt vallotta, hogy a Fiu eredetileg a semmiből teremtett, tehát volt idő, a mikor nem létezett. A Fiu teremtett lénynek tartotta, a ki „nem volt, mielőtt teremtett, a ki semmi tekintetben nem része a nemteremtett lénynek,“ t. i. az Atyának. „Isten nem volt mindig Atya, hanem volt idő, a midőn egyedül létezett, s mégsem volt Atya, mert a Fiu nem volt mindig. Mert minden dolgok a semmiből és az időben teremtetvén, az Isten igéje maga is a semmiből teremtett és valamikor nem volt, t. i. a mig nem teremtett.“ E szerint némelyek azzal vádolták Ariust, hogy a Fiu hozzánk

hasonlóan változó természettel bír; de szerinte a Fiu „saját akaratából változhatatlan, mindvégig megtartva állhatatos jóságát“.

Nagy nehézséget okozott a zsinatnak, melyet már az orthodox párt vezetett, élén Hosius püspökkel, — annak meghatározása, hogy mily alakban állíttassék meg a vitás kérdés tétele úgy, hogy annak Arius és hivei alá ne írhasanak. Némelyek bibliai kifejezést ajánlottak, mint pl. „Krisztus az Isten hatalma és bölcsesége“, az „ő dicsőségének fénye“, mert tisztán látható volt az, hogy a püspökök nagy része, sőt maga a császár sem tekintette Ariust teljesen hitetlennek. Végre, mintegy a bölcsesség követ, föltalálták a „homousios“ szót, mely szerint „a Fiu egy-lényegű az Atyával“, — a mit Arius és hivei teljes erővel utasítottak vissza azon az alapon, hogy azt sem a biblia, sem a hagyomány nem ismeri, — de minden erőmegfeszítésük hasz- talanná vált. Meg kellett nyugtatni az első keresztény császárt, ki az egész vitát a legnagyobb unalommal kísérte, s ebbeli nézetét ki is fejezte; ki kellett békíteni a harezos klérust, hogy a pogányokkal szemben hathatósabban küzdhessenek — és mindenek felett meg kellett fojtani minden fajta „eretnekséget“, mely a caesarívá vedlendő püspöki hatalom útjában állott. Mindezek figyelembevételével ítélhetjük meg helyesen a nevezetes zsinat eredményét, mely azonban a pártokat nem hogy kibékítette volna, hanem az ellentéteket még élesebbé tette. Nagyon sokan, mint a caesareai, nikomediai, nicacai, kaledoni püspökök és velük a zsinat nagy része sok vonakodás és magyarázatok után írták alá az „anathémát“, — mások csupa menekülési ösztönből. De közülök egyik sem kerülte el végzetét. Miután az ítélet császári fenhatóság alatt mondatott ki, úgy a nyílt renitensek, mint a habozók száműzettek, Arius könyvei megégettettek, s a kik rejtve olvasták, azoknak büntetése a halál volt. Athanasius jutalma lett az alexandriai püspökség, miután Sándor a zsinat után alig öt hónappal meghalt.

A végzet azonban Athanasiuson is beteljesedett. Arius hivei, s különösen Eusebius nem nyugodtak addig, míg Ariust a császárral ki nem békítik, s többszöri kísérlet után Konstantinus maga elé is boesátotta, s miután meggyőződött arról, hogy „az igaz hitet vallja“, visszafogadta az egyház kebelébe. Athanasius e végből értesítette, de a gőgös ellenfél hallani sem akart ilyesmiről. Végre a császár a tyrusi zsinaton öt többféle vád

alapján elmozdította a püspökségből és száműzte. Száműzetésében is megmaradt makacsságában és sok hányattatás után 373-ban fejezte be életét, mint alexandriai püspök. Arius Konstantinápolyba ment, hol a császár parancsára őt a püspökök ünnepiesen vissza kellett fogadnia az egyházba. A templomhoz vivő útjában aztán Arius hirtelen rosszul lett és meghalt, — bizonyosan ellenfelei törvétese következtében.

Arius munkái közül egy sem maradt fenn, mind megemésztette a gyűlölség és az idő. Athanasius és Eusebius irataiban számos hivatkozás van e munkákra, melyek bizonyára számottevő adatai voltak korának. Annyi bizonyos, hogy e munkák csodás népszerűséget értek el, ellenfelei beismerése szerint is.

Arius halálával egy néhány évre megszűnik tanainak gyors terjedése. Barátai, kiket már inkább eusebiánusoknak hívtak, Eusebius nikomédiai püspök nevééről, csak titokban hirdethették az elhunyt mester elveit. Konstantinus halála után azonban az arianismus új életre kelt. Konstantius, az új császár maga is arianus lett, s utána Julianus, Jovianus és Valens alatt is teljes szabadságot élveztek. Theodosius azonban végképpen leszámolt velük a keleti birodalomban, s az V. százév közepén tul már alig van róluk említés. Annál tovább maradt fenn az arianismus nyugaton. A góthok Ulfilás püspök vezetése alatt fogadták el, s példájuk nyomán a burgundok, vandalok és több más nép az arianus hitet vallotta. A VII. százév aztán egyidőre bezárja az arianusok történetét.

Az arianismus történetének tárgyalása során önkéntelenül támad a kérdés, hogy mit is végzett tulajdonképpen a niceai zsinat? Az „egylényegűség“ tanának alkalmazásával bizonyosan nem a lényeg numericus azonosságát értették, hanem a megnyilatkozás hasonlóságát. A személy és a lény között való különbözőséget az akkori idők emberei nem ismerték. Krisztus születésénél fogva isten volt, mint a hogy az ember születésénél fogva ember. Valamint az istenségnek, úgy az emberiségnek is egy faja van, s miután minden ember ugyanazon egy emberi lényegből való, úgy az Atya és Fiu egy isteni lényeggel birnak. Eképen magyarázta ezt maga Athanasius is, ez pedig kizárja azt, hogy az Atya és Fiu két különböző *személy* lehetne.

A niceai zsinat továbbá semmit sem tanit a szentlélek személyéről, istenségéről. A hitvallásban erre nézve csak ennyi

áll: „és hiszünk a szentlélekben“. De ez a hit a keresztény felekezetek minden árnyalatánál megvan; a különbség csak az, a mit már Nazianzi Gergely 380-ban Kr. u. tehát a niceai zsinat után félszázévvvel így jellemez: „Theologusaink közül némelyek úgy tekintik a szentleket, mint az isteni munkálkodás egyik módját; mások mint istent; mások mint Isten teremtményét; mások ismét nem tudják, hogy e vélemények melyik formáját fogadják el, *mert a szentírás erről a tárgyról semmit sem tanít*, s nem akarnak a szentírással ellenkezőt tanítani“. -- A jó Nazianzi Gergely mintha ezt ma is elmondhatná, a híres zsinatok után mintegy ezerhatszáz évvel!

A niceai zsinatnak tehát Arius elítélésével az az eredménye is volt, hogy a dogma-gyártás veszedelmes gyakorlását megindította, s mint szent örökséget hagyta a későbbi százévekre azt a szörnyüseséget, hogy az emberi vélemény jóhiszemű tévedése, mint bűn, törvényesen büntethető. Az „igaz Istenből lett igaz Isten“ erőszakolt hite e tannak csak eltakaró palástja, mely az avatatlanok előtt nem engedi látni a belső rothadást. Egyebekben pedig a zsinat meghonosította az egyházi caesarismust, mert a kánon tételeit külső erőszakkal kellett a lelkekre tukmálni, mely a későbbi „Krisztusi helytartók“ ajkairól, legékeesebben az anathémákban, az inquisitiókban és az Index fekete lapjain nyilvánult meg.

Az elnyomott arianismus mindezek ellenére később ismét feléled, módosult formában újra megjelenik a történelemben.

LŐFI ÖDÖN.

Az erdélyi szászok lutheranismusa.*

A XVI. század kezdetén Erdélynek három nemzete, a magyar nemesség, a székelység és szászság azon unió alapján volt szervezkedve, melyet előbb 1437-ben, végleg pedig 1459-ben fogalmaztak. E közjogi szerződésben megfogadták, hogy egymás kiváltságait kölcsönösen tiszteletben tartják s védik; valamint, háború vagy egyéb támadáskor egymást segítik.¹ A székelység s magyar nemesség örökjogon birta kiváltságait, előbbi mint őslakó, utóbbi mint foglaló; a szászok csak II. Endrétől 1224-ben kapott szabadságlevél alapján alakultak politikai nemzetté.² A magyarság főleg nyerstermelő és katona, a szászság kereskedő és iparos; annak vagyona inkább az ingatlan terület s jövedelmének nagysága általában a kereslettől függvén, a szászok üzérkedésére volt utalva. Emezek kezében volt a pénzérték, háborús idők e legbiztosabb kincse. A három nemzet uniója tehát nem esupán politikai, de gazdasági előnyök biztosítására is irányult. Szellemi képzettségükről foglalkozásuk körülbelül eléggé biztos tájékozást nyujthat. Egyfelől a németekkel való rokonságuk, másfelől munkájuk s a külföldi nagyobb vásárokon való gyakori jelenlétük a szászoknak biztosította a legfejlettebb intelligentiát; közülök került ki legtöbb iskolázott ember. A XV. század folyamán 355, a XVI. század első negyedében több, mint

* Mutatvány szerzőnek „Dávid Ferencz és kora“ czimű nagyobb tanulmányából.

¹ Az egység többi pontjait l. *Marczali* H.: A magyar történet kutatóinak kézikönyve, Bp. 1901. 267. l. Mindkét unió szövege kiadva u. o. 268—269. és 270—274. l.

² Az erdélyi szászok történetéről szóló irodalmat 1876-ig bezárólag kritikai áttekintésben olv. *Reissenleiter* K.: Die Forschungen über die Herkunft des Sachsenvolkes (Archiv für Siebenbürg. Landeskunde N. F. XIII. Bd. 538. s köv. l.). 1876—1893-ig megjelent idevágó fontosabb művekről l. *Pauler* Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Bp. 1893. I. köt. 625. s köv. l.

200 szász tanult csak a bécsi egyetemen.¹ Ennélfogva igen természetesen kell tartanunk, hogy a reformáció szellemi áramlata Magyarországon őket érintette legelőbb. Ennek különben egyéb okai is voltak. Bár jelentősnek látszik az is, hogy ha a hallgatóság iskolázott műveltségű, a papnak jóval inkább annak s az értelmi fejlődés iránt fogékonynak kellett lennie, ezuttal a klérussal való viszállyra utalunk.² Azonban mindezeknél jelentősebb volt Erdély politikai helyzetének hatása.

¹ *Fabritius*. K.: Pempflinger Márk. Bp. 1875. (Értek. a tört. tud. köréből, IV. köt. 6. sz.) 24. l. Az e helyütt olvashatókat kiegészítik ugyancsak Fabritiustól az Archiv. stb. N. F. II. 135. l. sorai: „Die Siebenbürger kommen ebenso wenig wie die andern Studierenden regelmässig zu Anfang eines neuen Semesters an. Die Immatriculation scheint jederzeit, gleichviel ob Werktag oder Feiertag oder Ferien, nach der Ankunft vorgenommen zu sein. Zufferlässig um Ostern wurden 32 Studierende immatriculirt; die Wahrscheinlichkeit, dass dieselben aus der Heimat bis nach Deutschland Leipziger Messgelegenheit benützten, liegt nahe. Die Leipziger Ostermesse wäre demnach, falls es erlaubt wäre, aus dieser Ankunft der Studierenden einen Schluss zu ziehen von den siebenbürgischen Kaufleuten am stärksten besucht worden, denn auf die Neujahrsmesse weisen nur 9 auf die Michaelmesse gar nur 3 Immatriculationen hin. Doch scheint nicht blos der Besuch der Leipziger Messe durch siebenbürgische Kaufleute, sondern, da viele Siebenbürger mit einer gewissen Regelmässigkeit zu Anfang März, im Juni oder Juli eintreffen, vielleicht auch der Besuch anderer deutscher Märkte, mit denen die Siebenbürger Kaufleute in Handelsverbindungen stehen machten, die Reisen der Studierenden nach Deutschland wohlthätig gefördert zu haben“.

² Az egész szász föld egyházkormányzatilag két részre oszlott. A szbeni és brassói káptalan eredetileg a milkói püspökség területe volt: 1441-ben a püspökség elpusztulása után az esztergomi érsek hatáskörébe került, olyképpen, hogy az érsekséget csupán a felügyeleti jog illette meg (*Fabritius* i. m. 26—27. l. *Benkő*: Milkovia, Viennae, MDCCLXXI. 145—168. l. közli az erre vonatkozó okmányokat). A többi szász káptalanok a gyulafehérvári püspök fennhatósága alá tartoztak s dézsmájukat, valamint egyéb egyházi adójukat is annak fizették. Erdődi Bakócz Tamás 1522-ben a pápánál kieszközölte, hogy e két káptalan vagyoni jogilag is az esztergomi érsekségbe kebeleztetett. Hiában tiltakoztak ez ellen a káptalanok, (az iratokatl. *Benkő*: Milkovia, 169. s köv. l.) dézsmájukat elvették.

Az eképen kezdődő klérus-ellenes hangulatot nagyban fokozta Várdai Ferencz gyulafehérvári püspök rendelete, melyben a körébe tartozó káptalanoktól önkényesen megnagyított annatákat, magas végrendeleti díjakat szedett be a nélkül, hogy a szász papság tiltakozását figyelemre méltatta volna. Okmányokkal igazolja ezt *Fabritius* i. m. 25. l. Jogtalan zsarolásai miatt a közhangulat annyira elkeseredett, hogy a szász káptalanok követe, Sándor (juris utriusque doctor, musnai plebános és főesperes), egyenesen Rómába ment följelenteni Várdait.

Az 1491-ki pozsonyi szerződésben Ulászló magyar király beleegyezett abba, hogy örökös nélküli halála után koronája Miksára vagy utódaira szálljon; s bár a budai országgyűlés hevesen tiltakozott a legfőbb hatalom jogtalan elajándékozása ellen, a főurak és főpapok elfogadó okirattal erősítették meg királyuk alkotmányszegését. A német eredetű s anyanyelvű osztrák ház igényei a magyar trónra ezáltal törvényesítve valának. A pozsonyi szerződés két részre osztotta a nemzetet; s a köznemességből álló ellenpárt, élén Szapolyai Istvánnal, 1505-ben a rákosi országgyűlésen kimondotta: „Ezután királyunkká külföldit egyszer sem választunk, hanem csakis magyart”.¹ Egyelőre sem az 1491-ki, sem az 1505-ki végzésnek nem volt gyakorlati következménye: Ulászló utódja, II. Lajos lett. Ám, a nemzeti párt ekkor sem hagyott fel trónbetöltési keresetével s az „ante diem” király halála után az eddiginél sokkal hangosabban kívánta a rákosi végzés foganatosítását. Szapolyai — úgy látszik — nem önzetlen buzgalma folytán vált a nemzet zömének vezérévé. Már Mátyás halálakor tett némi előkészületet a korona elnyerésére; Ulászló alatt már leplezetlenül hirdette szándékát s örökségül hagyta² fiára, ki 1526-ban, II. Lajos halála után, immáron nagy párttal bíró trónkövetelő. A mohácsi vésszel kezdődő királyválasztási küzdelemben eleitől fogva Ferdinándnak és Szapolyai Jánosnak lehetett legtöbb reménye; azt az 1491-ki pozsonyi szerződés, a főurak és főpapok, — ezt az 1505-ki határozat s a köznemesek támogatták; Ferdinánd hívei a Tiszántul és Dunántul, Jánoséi Erdélyben voltak többségben. A kölcsönös gyűlölet — per analogiam Capulet és Montague — egyre fokozódott s az összeütközések jogos és jogtalan téren mindnaposak valának. János Ferdinándot főleg német érzelmei miatt igyekezett dehonestálni; Ferdinánd János hatalmát a szászok sakkban tartásával vélte gyöngíthetni. E cselt Szapolyai hamar átlátta s minden intézkedést megtett a szászok megnyerésére. Előbb szépszerént közeledett hozzájuk, meghívta őket az 1527-ki budai országgyűlésre. Nem jelentek meg, s a kirótt adót sem szolgáltatták be. Háborús idők szomorú emléke tölté el erre

¹ E gyűlés magyar közjogi jelentőségére — Fraknoi hibás magyarázataival szemben — *Beóthy* Ákos mutatott rá: A magyar államiság fejlődése cz. nagybeesű műve I. köt. 184–185. l.

² Meghalt 1499-ben.

Erdélyt. Szapolyai haddal vonult ellenük; vezére, Báthory, 1528-ban Segesvárt ostromolja. A Ferdinánd iránti hűség kintartókká tévé a szászokat. Szapolyai 1529. febr. 24-én újra levelet küld hozzájuk, csatlakozásra szólítva őket; egyben figyelmükbe ajánlja a hatalmas szultán kijelentését: ki nem János király barátja, az a töröknek is ellensége, tehát halálra ítélt. A szászok azt felelték, hogy ők sem a pogánynyal, sem a pogányok pártfogoltjával nem czimborálnak; az ő uruk a keresztény király. Inkább diplomatikus, mint igaz válaszukra Szapolyai a moldvai vajdának küldött azon izennel válaszolt, hogy ha Péter megtöri a szászok ellentállását, neki adja Besztercze vidékét. Péter vajda kapott az ajánlaton. Ferdinánd Török Bálintot és Majlád Istvánt 300 lovassal Erdélybe küldte, a szász csapatok élére. Földvár (Marienburg) mellett ütközött a két sereg. A túlerő elnyomta Pempflinger katonáit, maguk a vezérek is alig tudtak Nagyszebenig futni. Ferdinánd e vereség hírére levette további gondját a szászokról s a mint a bekövetkezendők mutatták, ámító politikával, sok ígérettel és semmi segedelemmel pártolta hűveit. Pedig a szászok Majlád István és Gerendi Miklós kezéhez 18000 aranyat juttattak zsoldosok fogadására. Nagyon ideje lett volna Katzianer császári vezérnek lelkére venni a segedelmet, mert Báthory és Kun Kocsárd újabb sereget vezettek a szászok megtörésére. A meghódolást a majdnem porig rombolt Brassó halálra rémült maradékai kezdték meg, majd a következő években a többi székek követték. 1530. késő őszen Segesvár, 1531. elején Szászsebes és Meggyes, majd Nagysink, Kőhalom (Reps) és Ujgyház (Leschkirchen) nyitottak kaput János király előtt. 1536-ban Nagyszeben is kapitulált. A legyőzött szász földtíz évi vonakodás után hűséget esküdött Szapolyainak. Mennyi oktalanul kiontott vér pecsételte meg a magyar-szász barátságot; mennyire ki nem apadt a fohász a keblekből, hiában várt segedelemért; mily gazdag termése lehetett a reformáció elvetette vallásos hitnek a fájdalommal megszántott szivekben! Mert a szászirtás e szomorú éveire esett a lutheri hit meggyökerezése Erdélyben. Ha német földön tanreform volt a protestantismus, nálunk kezdetben „balzsam a fájdalomra“; hiszen nem az újítás, hanem a vallásos érzés mélyülése jelezte az új hit terjedését. Azonban a protestantismus nem csupán kielégítőbb hitvallás volt a szászok között. Miképen a törökudulás éveiben az alföldi

magyarság kálvinista hitét inkább magyar nemzeti, mint vallástani szempontból védte rajongó szeretettel s nevezte magyar vallásnak, úgy a szászok is az ágostai confessio elfogadása által inkább vérigsértett, végsőig alázott nemzetiségüket áptolták. S e confessio a megpróbáltatások legnagyobb kétségbeesései között annyira meg tudta nyugtatni őket, hogy később a terjedő vallásos áramlatok sem tudták más mellé ragadni.

A vérbiborral diszített trón nem sokáig volt Szapolyai királyi széke. Török-barátságon erősödött hatalmát az 1538-ki nagyváradi béke alapjában megrendítette. Halálával a trónbetöltési viszályok újra kezdődtek. Egyelőre csak diplomatai téren. Mig Izabella Budáról intézkedett, Erdélyt Majlád István keríté hatalmába, s a több pénzzel, mint okkal meggyőzött Szinan csauzzal az 1540. sept. 21-ki berethalmi gyűlésen kimondatta, hogy Szoliman a trónt Majládnak ajándékozza. S mielőtt az események tovább bonyolultak volna, Majlád Nagysinken a szászokkal együtt hűséget esküdött Ferdinándnak. Bár e fogás — török ámitással, német elvekkal kormányozni — nemsokkal utóbb, mutatis mutandis, újra ismétlődött, ezuttal egy Martinuzzi hiányában romlást hozott a szászokra. Mert ha az eredményt általában helyeselte is Ferdinánd, Majlád személye ellen csöndes gyanakvással viseltetett. Másfelől a török előtt sem lehetett mindent titokban tartani: a beavatottak egyike, Balassa Imre, Izabellához pártolván, az egész eselt elárulta. Ezekhez járult két nevezetes körülmény, mely Erdély politikájára döntő hatású vala: a török 1541. aug. 29-én elfoglalta Budavárát; valamint, Erdély kalandor-diplomatáinak helyét századának leggeniálisabb politikusa, Martinuzzi foglalta el. E két körülmény más szóval János Zsigmond pártjának föltétlen diadalát jelentette.

Szapolyai halálos ágyán Martinuzzira s Petrovicsra bizta kis fiát, a török egyedül a barátot acceptálta, ennél fogva az 1542. jan. 25-én Vásárhelyen tartott gyűlés őt választotta Erdély kormányzójává, a királyné s fia helytartójává. Martius 27-én Tordán a barát mellé minden nemzetből 7, a gyulafehérvári káptalan küldöttjével összesen 22 tanácsost rendeltek, a kiknek kötelességül volt adva az ügyek vezetését segíteni. Erdély új helytartója, a róla elnevezett politika típusa, ki tisztán személyes kiválóságaiért emelkedett hatalmas állására, buzgó hive volt egyházának; új posztíójában sem feledkezett meg első pártfogója,

Szapolyai s így általában az erdélyi nemzeti politika ellenségeiről. Ezért, ha ismételten is elismerte, hogy Erdély nemzetei közül legszilárdabban a szászokba helyezné bizalmát, gondoskodott arról is, hogy nemzetiségi törekvésüknek külső jele, a lutheranizmus, minél előbb széttöressék. Már 1538-ban máglyára akarta juttatni Szántai István szikszói mestert. Most, hogy főhatalomhoz jutott, a királynéval azzal a ezéllal hívatta össze a gyulafehérvári gyűlést,¹ hogy a szászok protestantizmusát megsemmisítse. A gyűlés összehívásának közvetlenebb oka is volt. Honterus hazatérvén külföldi tanulmányútjáról, Brassóban nyomdát rendezett be s főleg tankönyvek kiadásával foglalkozott; szabad napokon udvarába gyűjtötte hiveit s Luther-szellemű beszédeket mondott nekik. Fuchs, Glatz és Wagner támogatásával rövid idő alatt az egész Brassó vidékét áttértette. További, szervező munkáját megkönnyítendő, 1542-ben kiadta „Formula Reformationis Ecclesiae Coronensis et Barcensis totius Provinciae“ cz. könyvét, melyben az új egyházak rendjét állapította meg. Úgy látszik, e formula a szász-lutheranus egyház koncentrálására tett első intézkedés volt. Martinuzzi ennek hatását akarta ellensúlyozni a gyulafehérvári gyűlésen. Életéért aggodó hivei nem bocsátották Honterust Gyulafehérvárra.² Helyette megjelent küldöttei ügyét³ oly sikerrel védték, hogy „lutheranam religionem pro Dei Oraculis suscipiebant“. A szász taná-

¹ *Pokoly*: Ref. egyháztört. I. 63. s köv. l. Mint alább igazolom, Pokoly téved, midőn (i. m. 64. l.) azt írja, hogy Besztercze reformálása mindjárt Brassóé után következett.

² *Haner*: Hist. Ecclesiarum Transylvanicarum, 1694. ennek okát így adja (199. s köv. l.) Quod maximum subituri essent discrimen, augurabantur Coronenses ex crudeli Aeditui Varadiensis combustione. Impegerat hic pio Zelo alapam mulieri statum religiose adoranti, cum in ingressu cum Regina Georgius Varadini, commoraretur, ut ergo, Episcopus illius Loci, Zelum quem prae se ferabat demonstraret, ad rogam eundem condemnabat, et flammis ei vitam rapiebat.

³ Honterus e gyűlés előtt kinyomatá „Approbatio Reformationis Ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis Provinciae a Clariss. D. Martino Luthero, Philippo Melanphone et Joanne Pomerano Viteberga Cibiniensi Pastori, suae Ecclesiae reformationem petenti transmissa, ex autographo sive originali descripta“ (összesen 8 lap) cz. könyvet, mely Luthernek, Melanctonnak és Bugenhagennek az 1542-ben kiadott „Reformatio Ecclesiae Coronensis“ munkájáról s ezzel kapcsolatban a szász föld áttértéséről Ramasi Mátyáshoz juttatott véleményét tartalmazza.

csosok ellenzése miatt ezuttal nem vihette dülőre szándékát Martinuzzi; vagy talán a kisebbnek gondolt ellenállást maga sem akarta — a tordai gyűlés után! — nemzetválsággá fokozni. A szászok viszont, felbátorodva a kormányzó sikertelenségén, kétszeres erővel láttak reformált egyházaik szervezéséhez.¹ Az új év Szeben, Ujegyház, Szászváros, Kőhalom, Szerdahely, Segesvár és Szászsebes vidékén már rendezett protestans egyházakat talált, minélfogva Szebenben a Katalinnapi generalis congregatio nem késett kimondani, hogy a nevezett székek — új hitűek lévén — ezután egyértelműleg, egyformájulag fogják Istent imádni.² Az 1545. május 17-ki meggyesi gyűlés véglegesítette Luther egyházának megszilárdulását Erdélyben.

Azonban e szervezkedésből Beszterce vidéke kimaradt. Szapolyai halálával a moldvai vajda joga is megszűnt e területhez, mit az feledni nem tudott. Ezért éber figyelemmel várta a kedvező alkalmat. Nem kelle sokáig várnia. Martinuzzi a tordai gyűlés után azonnal hozzálátott a két magyar haza egyesítésének alapvetéséhez. 1542. ápr. 23-án Ferdinándtól, jul. 26-án Izabellától nyert írásbeli kötést. Még csak a török módszerinti félrevezetése szükségeltetett a terv megvalósításához: mikor minden kipattant. A boszús porta Péter moldvai vajdát Erdélyre szabadította; október végén már fel volt dulva Beszterce vidéke. A káros magyarok a barát tulbuzgóságára vetettek a bajért s 1543. febr. 23-án, Tordán jogkörét megszorították. Sőt, mert híre járt, hogy a török újabb s az eddigieknél nagyobb sereggel indul Ferdinánd ellen, az adót gyorsan megfizették s „a szabadságait esorbítatlanul élvező Erdélyt“ további kegyébe ajánlták. Ilyenképpen Beszterce nem gondolhatott elnyomóitól való szabadulásra, még kevésbbé újlhitű egyházak szervezésére.

1544. februárius 7-én halt meg Adorján doctor, vikárius, kolozsi főesperes, kolozsvári plebanus és gyulafehérvári kanonok. Helyét Kolozsváron még ez évben a Wittenbergből hazahívott

¹ Ehhez a tömörüléshez a szászoknak törvényes joguk volt, minthogy a dipl. Andream szerint szabadon választhatták papjukat.

² *Deutsch*: Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche in Siebenb. 4. l. szerint a szebeni végzés idevágó része a következő: „Quod hij, qui verbum deij acceptauerunt, tam in Civitatibus, Oppidis ac villis Sacramenta Christi, domini Salvatoris nostri Secundum Institutionem verborum eiusdem in omnibus Ecclesiis uniformiter administrare debeant“.

Heltai Gáspárral töltötték be.¹ Nagy fontosságú szerepre volt hivatalos Kolozsvár új papja, hiszen elődje nemcsak a vallási viták választott bírója vala, de 1542-ben az erdélyi rendek élén üdvözölte az országába visszatérő Izabellát. Heltai nem érezhetett magában elég erőt politikai agitációkra, szónoki tehetsége sem versenyezhetett Beszterce-vidéki társaiéval. De volt benne szervező erő, mely bizalmas beszélgetéssel csalhatatlanul hatott. Kolozsvárra ez kellett. A szabadszelleme Adorján már megtörte a reform útját. Heltai Gyulaival s Vizaknaival tömöríté, új szabályok szerint szervezé egyházát. Jó minták alapján munkálhatott. Luther könyve már 1526 óta közkezen forgott. Honterus Formuláját Melancthon éppen akkor nyomatta le újra, csatolván hozzá előszót, mikor Heltai Wittenbergbe érkezett. E könyv ép úgy nem kerülhette el figyelmét, mint nem Köln reformációja, melyet később is szeretettel emlegetett mestere, Melancthon, külön iratban ismertetett. Ezekből megtanulhatta, hogy a protestantismus még nem szakadt el a pápa egyházától, hiszen a megegyezés lehetősége még mindig egyformán kecsgettette mindkét pártot. Következőleg sem ceremoniakban, sem hitelvekben nem lehetett radikálisan újítani. Luther ugyan azt tanította, hogy a hívő lélek üdvözülhet a nélkül is, hogy a papok által vezeklésül reá rótt büntetéseket elszenvedné, ceremoniakat végig cselekedné; azonban Crucigerus, ki a wittenbergi egyetemen Melancthon mérsékelt pártjának, az u. n. erasmusi iskolának tanaiból épen a megigazolásról magyarázott, azt értette meg Heltaiékkal, hogy az istentisztelet külsőségeinek teljes megvetése a műveletlen népeket a legnagyobb vadságra szabadítja, már pedig a hitczikkek által oly rombolást okozni a lelkek világában, minőt a cselekedeteket lábbal tapodó anabaptisták okozhatnak: keresztény papnak nem áll szabadságában. Azok az újítások, melyek Kolozsváron fogantatosítottak, inkább magát a papot illették. A katolikus szertartású mise összes ceremoniáival, az orgona és trombita, a faképek, templomi ékességek, ezifra papiruhák, fülbegyónás változatlanul maradtak.² Ellenben

¹ *L. Borbély* István: Heltai. Bp. 1907. 8. l. 2. j. Heltai a szászok papja volt, Gyulai István a magyaroké. Ez időbeli iskolamester Vizaknai Gergely (*Bod*: Athenás, 329. l.), Molnár Gergely (u. o. 180. l.) és Fennich János (*Trausch*: Schriftsteller Lexicon I. 302. l.)

² Ezt *Dávid* Ferencz: Rövid magyarázata alapján állítom, hol az

elrendeltetett, hogy patronusokkal, vagy ha ilyen nem akadna, hát közköltségen iskolát kell állíttatni, hol az olvasás, írás, számolás és katechismus mellett különös gond fordíttassék a templomi ének tanítására (X. 1.)¹ Az új pap, nehogy oktalan reformokat tehesen, mindaddig, a mig eklézsiája régi rendjét s a hívek lelkiszükségletét kellőleg megtanulhatná, a szószékből ne saját beszédeit mondja el, hanem Luther Postilláiból olvasson. (II. 6.) A naponként való prédikálással nem végződik a lelkész gondja: szükség, hogy hitét könyvekben is terjessze. (II. 2.)² Különösen ez utóbbi rendelkezés volt az, a mely legtöbb akadályba ütközött. Luther könyveit már 1523-ban elégették a szebeni piacon. Heltait nem rettenté a példa. Megérkezte után rögtön hozzálátott nyomda berendezéshez, majd meg a bibliának magyarra fordításához keresett munkatársakat. Mig csöndben folyt e készülődés, semmi bajt nem okozott; mikor azonban hire kelt, Martinuzzi Kolozsvárra nagy büntetést rótt.³

Alapjában véve tehát 1545-ig sem Kolozsváron, sem Beszterezé vidékén, sem a többi szász káptalanok területén nem okozott lényeges hitbéli változást a lutheranizmus; s ha Martinuzzi mégis kérlelhetetlenül büntette, vagy legalább is elnyomta e helyeket az leginkább azért történt, mert az új hit leple alatt szász, illetve német nemzetiségi aspiratiók lappantak. Kolozs-

1550—1559-ig történő ceremonális változtatások részletesen fel vannak sorolva. (A R. M. e részét közölte *Jakab Elek*: Dávid F. emléke 96—98. l.)

¹ E tanulókból telt ki a protestáns templomok első chorusa, mely az antiphonákat énekelte (V. ö. Realencykl. für Theol. u. Kirche I. köt.-ben az antiphoná szó magyarázatát). Majd mikor a hallgatóság is megtanulta az ének dallamát és szövegét, mint második chorus, responsoriumokat énekelt az antiphonára vagy a pap versiculusára. Mindezt természetesen a mise keretében (V. ö. dr. *Molnár Géza*: Bevezető a zenetudományba, 152. l., hol a misének zenei részeiről szól). Megjegyzem azonban, hogy e korszak istentiszteletének módja, különösen a templomi ének, — még nincsen tudományosan megmagyarázva.

² Vasárnap és más ünnepnapokon teljes istentisztelet; hétköznapokon az ifjuság részére tanítás, a második harangozás után a felhűttek részére mise.

A zárójelben levő számok *Honterns*: Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen (1547.) cz. munkája fejezeteit s §-it jelölik (*Teutsch*: Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen, Hermannstadt 1862. I. 6—71. l. Az 1542-ki kiadás újabb lenyomatairól *Szilágyi Sándor*: Erd. orsz. gyűl. eml. I. köt.-ben emlékszik).

³ Ezt *Haner* jegyezte fel Hist. Eccl. 210. l.

vár volt az első város, melynek magyar ajkú lakószai is csatlakoztak a protestantismushoz, azonban szász kezdeményezésre s ezért nem kimélte a helytartó. Egyéb bizonyítékunk is van annak igazolására, hogy ez időben Erdélyben a lutheranus mozgalom nem csak egyházi reform volt: ez a gyulafehérvári káptalan magatartása. Említettük, hogy ekkor csak egy törvényesen elismert felekezet volt Erdélyben, a római katolikus, melyet a gyulafehérvári püspök (ezért „episcopus Transilvaniae“) kormányozott.¹ Ha tehát a terjedő lutheranizmus létében támadta volna a katholicizmust, bizonyára a püspöki káptalan lett volna az első, mely ellene szól. S valóságban mi történt? Vegedi Imre, Verancsics Antal, Csáky Mihály, Kálmáncschi Márton, Kolozsvári Péter és Pesti Gáspár kanonokok nemesak nyíltan pártfogolják az újhitű egyházközösségeket, hanem a papi pályára lépő tehetségesebb ifjakat saját költségükön küldik német egyetemekre.² Abban az évben, mely Németországban a speyeri

¹ Püspöki káptalanjának tagjai tényleges és tiszteletbeli kanonokok voltak. Az előbbieket (canonici capitulares aut in floribus, röviden canonici maiores) közé tartoztak a prepost (praepositus maior), olvasó — (lector), éneklő — (cantor) és örkanonok (custos). Ezeknek a káptalan székhelyén Gyulafehérváron kellett tartózkodniuk. Ezek mellé sorozható a theologus vagyis a papnövendékek tanítója és vizsgálója. Tiszteletbeli kanonokok (canonici domicellares aut in herbis, röviden canonici minores vagy titulares) tíz volt, kik bizonyos kerületnek esetleg (de nem okvetlenül) főesperesei (archidiaconus) voltak. Főesperesi kerület összesen 17 volt. Az archidiaconus kötelessége volt az általános felügyeleti s a lelkiekben való közvetlen intézkedés; a kerület vagyonára, pénzügyeire a decanus ruralis (vicearchidiaconus) vigyázott. A főesperes és a dékán fölváltva vizsgálták az egyházközösségeket (coetus fidelium). A főesperes a parochusok (dicuntur etiam plebani a plebe, cuius curam habent) segítségével intézte járásának ügyeit. Parochus (plebanus = esperes) csak nagyobb helyiségekben volt, községek és faluk templomának előjárója a sacerdos chori (capellarium, altarium rector) vala. A vidéki papság általában vagy szerzetes (sacerdos regularis), vagy világi (s. saecularis) volt. A kolozsi főesperesi kerülethez a következő egyházközösségek tartoztak: 1. Bács, 2. Bálványosvárallya, 3. Bánffyahunyad, 4. Beszterce, 5. Bogártelke, 6. Kolozsvár, 7. Csiesókeresztúr, 8. Dés, 9. Erked, 10. Fenes, 11. Jegenye, 12. Kapnik, 13. Katona, 14. Kend, 15. Kide, 16. Kolozs, 17. Kolozsmonostor, 18. Magyarláros. 19. Mőcs, 20. Szék. [*Benkő*: Transilvania II. 165—166. l.] Ha e kerületben később másutt is találunk templomot, az a reformacio hatására épült.

² *Pokoly*: Erd. ref. egyh. tört. I. 41—47. l. *Dr. Borbély*: Unitárius polemikusok, 15. s. köv. l.

birodalmi gyűlésen a protestánsokra oly szigorú végzéseket hozott, Erdélyben Honterus Jekkel Jeremiás helyett ugyanaz nap lesz Brassó rendes papja, melyen a tordai generalis congregatio kimondja, „hogy a vallás dolgában ezentul újítást senkise tegyen, sem életével, szokásaival, öltözetével a városon kívül levőket meg ne botránkoztassa, hanem ki-ki úgy alkalmazkodjék, hogy abból embertársai épüljenek; a barátokat pedig és más egyházi férfiakat istenitiszteletük szokott módon megtételében senki ne gátolja.“ E szabadszellemeű végzés a káptalan előljáróságát oly kevésbé érinté, hogy annak tényleges feje, Meggyesi Ferencz ¹ a következő évben a kolozsvári származású Dávid Ferenczet Wittenbergbe küldi. A gyulafehérvári káptalan erasmita érzületére egyebek mellett kétségtelenül fejlesztőleg hatott Blandratának 1544-ben Izabella udvarában megjelenése is. E saluzzói olasz, kiben a pápaság elleni gyűlölet családi örökség volt, ki hallotta a klerikus elfajultság ellen zugolódnó Ochino Bernardinot, századának e Savonaroláját, s ki személyesen ismerte Juan Valdest, Vermigli Martyr Pétert, valamint a hirhedt Caraffát és Toledot: szabad idejében bizonyára gyakorta vitázott a kanonokokkal. Az ekkor Gyulafehérváron tanuló Dávid Ferencz tán ismerte is őt . . .

DR. BORBÉLY ISTVÁN.

¹ Decretorum Doctor, Archidiaconus Dobocensis, Canonicus Ecclesiae Albensis Transilvaniae, Vicarius in spiritualibus (= lelkiekben püspök-helyettes), etc. L. 1548-ban kiadott levelét Archiv für siebenb. Landeskunde N. F. I. 77. l., hol Episcopus Alaensis-nek van nevezve. Historia Transilvaniae II. 151. lapon *Benkő* is azt írja: Franciscus Transilvaniae Episcopus nominatus. Az 1544-ben Tordán tartott országgyűlésen Barobási János mint „csanádi s az üresedésben levő gyulafehérvári püspökség püspöke“ van jelen. (*Veress*: Izabella királyné, 257. l.)

Unitarius egyházi törvények a papválasztásról.

(Folytatás.)

II.

A rendelés korszaka.

(1778—1840.)

Koncz Boldizsártól — Székely Miklósig.

E korszakra vonatkozó jogszabályok és történelmi vonatkozások ismertetése előtt vissza kell mutassak, föl kell hívjam a figyelmet arra, hogy a papválasztás több évszázadon át fejlődött intézményének vázlatos ismertetése mellett rövid tanulmányom keretében a részletkérdésekkel behatóbban nem foglalkozhattam.

Az utánam következőkre vár az a feladat, hogy az egyes korszakokon belől kétségtelenül mutatkozott színárnyalódások okát és egymásutánját földerítsék és szabatosabb megvilágításba helyezték. A jelen korszak ismertetése rendén is bő alkalmunk lesz megfigyelni, hogy még egy kisebb körre terjedő szervezet kebelében is, a minő az unitarius egyház, a rendszerváltozások *parancsszóra* sem mennek végbe máról holnapra.

Mennyivel nehezebb már most időszerüleg megállapítani azt, hogy a katolikus egyház szervezetének megfelelő paprendelés (kinevezés) valójában mikor szünt meg és hogy a *marasztalás* rendszere melyik ecclesiában jelentkezett legelőször és hogyan fejlődött általános rendszerré.

Olyszerü jelenség ez, mint az éj sötétjét követő hajnalhasadás, hajnalpir átmenése a nappali világosságba. Szép, tiszta időben a fejlődést fokról-fokra észlelhetjük, de borus időben e jelenségek nem eshetnek megfigyelésünk alá.

A marasztalás rendszerének kibontakozására vonatkozó összes jelenségeket az egykoru irások nem őrizték meg szá-

munkra. Azokat ez idő szerint nagy részben az ismeretlenség leple fedi mindent kutatni szerető szemünk elől.

A *marasztalás* rendszerének a *rendelés* rendszerére való átváltozását adatszerűleg szemlélhetjük.

Egyházi levéltárunk kézirati adatából kitetszőleg 1778 első felében a gubernium útján a következő királyi leirat érkezett: ¹

„Tiszteletes Szent Consistorium! A felséges Királyi udvarnak kegyelmes ordinatioja szerént a mult esztendőnek 31-ik Januarius

¹ Ehhez a leirathoz voltak csatolva másolatlan, az alábbi jelentések.

A leirat ugyanis utal a reformatus és lutheranus püspökök által tett jelentésekre is. Ezeknek egykoru fordításban közölt szövege a következő:

I. A Reformatus Papok és Mesterek Vacantiajok iránt való kegyelmes ordinatioját a Felséges királyi Udvarnak illendő tisztelettel vettem 31 Januarius A. Currentis Sub No. 345, mely kegyelmes királyi ordinationak eleget tenni kívánunk a sepsi, kézdi, orbai és Erdővidéke Diocesisében levő Ekleziak Synodale Consistoriumában, az holott ezen Punctumok megerősíthetnek.

1-mo: Tudniillik sehult ujj Papok, ujj Mesterek addig az Ekleziakban ne acceptaltassanak a Diocesisben levő Esperestek által, míg a vacantiaiban levők a kik a belső Hivatalt még jól fojtathatták, Ekleziak vagy belső Hivatalbanu viszont fel nem vétetnek.

2-do: Keményen megparantsoltassék minden Ekleziakban, Falukban és Városokban, hogy a Papokat és Tanító Mestereket kitsin és haszontalan okokból ki ne vethessék és azok helyében magok tetszésék szerént más belső Ministereket sehonnet se vihessenek, míg a jelenlévők szolgálhatnak és tsak akkor tehessék le azokat magok hivatalokból, midőn vagy a nyavalya, vagy a vénség által magok Hivataljoknak folytatására alkalmatlanok lesznek, vagy pedig a belső Hivatalban valami czégéres és vétkes Eletet élnek.

3-o: A magok Hazájokon (szülőhelyökön) kívül belső Hivatalban levő Ministerek a magok Hazájokban (szülőhelyökre) különben haza ne származhassanak, vagy költözhessenek, hanem csak akkor, midőn a Fungens Ministereknak kipótlásokra hivattnak a magok Hazájokban. Ép ezek, a mellyeket a Felséges királyi Guberniumnak és az Gubernátor Ur Ó Excelentiájának tartozó kötelességem szerént igen alázatosan jelentek. Maradván a Méltóságos kir. Guberniumnak és az Ex. gróff Gubernii Praeses és Gubernator urnak alázatosan hűséges szolgálója Tsernátoni Péter az Erdélyi Reformata Ekleziák Püspöke.

II. A lutheranus püspök 1777. september hó 2-án a következő jelentést tette:

„A Méltóságos királyi Guberniumnak kegyelmes Porontsolattyát a Vacantiában levő Papok és Mesterek iránt sub No 3064. Die 19-na Juniy Dat. illendő respektussal vettem azon Holnapnak végén, melyre alázatosan így felelek:

1-mo: Az Nem. Erdélyi Lutheranus Ekleziákban az Halgatóknak vagy az Ekleziak(nak) hatalmok ninesen, hogy a magok lelki Tanítójokat akár-

napján méltóztatott parantsolni a Tiszteletes (főtisztelendő) Reformatus, Lutheranus és Unitarius püspököknek, avagy Superintendeseknek a belső, vagy papi hivatalban levő Minisztereknek állopotjok iránt, hogy t. i. arról magok opiniojokat vagy vélekedéseket adnák: mi módon lehetne ellent vetni, vagy ellene állani annak, hogy a vacantiában levő miniszterek ne szaporodnának és így a limitanea militia és Királyi portzióknak is quantuma maga valóságában megmaradhatna; melly királyi ordinatióknak midőn a Tisztelendő Püspök urak eleget tettek volna és magok vélekedéseket bé mutaták volna: Méltóztatott a Felsőleges Királyi Udvar a maga kegyelmes királyi decretumában ez mostan folyó 1778-ik esztendő Februariusnak 14. napján megparantsolni, hogy azok a három Punctumok, mellyek a T. Reformatus Püspöktől feladattak, Effectumba vétessenek és aminemű módot tartanak a Lutheranusok a belső Hivatalokban levő Minisztereknek azaz Papoknak, Mestereknek meg tartatásokban, megmarasztásokban, azon mód a Reformatus és Unitarius Papok és mesterek megmaradásokban is meg tartatassék. Hogy penig a Tiszteletes Szent Consistorium azon két rendbeli Püspökök punctumait összefoglalhassa és az Ordinatio szerént Effectumban vehesse Porontsoltatik és egyszersmind az is Commitaltatik, hogy az Lutheranus Püspöknek Projectuma szerént ha valamely belső Hivatalban levő miniszter nem méltó volna arra, hogy a királyi portzióknak fizetését, vacantiában lévén, kerülye, az olyan vagy a Regius Perceptoroknak tudtára adassék, vagy penig ha

mikor elküldhessék, hanem midőn a nagy szükség kénszeriti, a Papi Consistorium orvosolja a Papok és az Halgatok között levő Controversiat, mellyet, ha különben nem lehet le tsendesíteni, egy Eklesiából a más Eklezsiába a Papok által tsereltetnek.

2-do: Tsak a Tanitto-Mesterek hivatala a Falusi Scholákban lévén változandó, a nemes Saxonica Natio Ao adhuc 1681. (1671?) Die 17-ma december Szebenben gyűlések lévén, ezek iránt azt végezték; hogy ha két Esztendeig a Mesterek Vácántiában lésznek és az alatt magoknak Eklesiát nem kaphatnak, többé Mestereknek ne tartassanak.

Hogy azért ezen józan Okossággal megeggyegyző Cánon a maga valóságában megmaradhasson, az Emberek Vácántianak színe alatt magokat á portzio fizetése alól ki nem vonhatták, ha az Regius Perceptorok az kikre a királyi Portzionak felvetése vagjon bizva, Conscriptio alkalmatosságával arra vigyáznak vallyon? és hol laknak olyan személyek, l'k Vácántiát nem érdemelnek? Mellyet a Méltóságos királyi Guberniumnak aláztatosan jelentvén, maradok az Exellentias groff Gubernator és Praeses Urnak Es a Méltóságos királyi Guberniumnak aláztatos szolgálja: *Auner A.*

III. Az unitárius püspök által tett jelentést megtalálnom ezideig nem sikerült, de reményem van, hogy az eddigi nyomokon haladva azt is megtelelem s akkor e folyóiratban az „Egyháztörténelmi adatok“ rovatban nyilvánosságra fogom hozni.

székelyföldi léjend, a limitanea Militiára resignaltassék.¹ Mindezeket a tisztelendő Superintendens Uraknak és a Szent Consistoriumnak végben vinni parantsoltatik. Kik is ezen ő Felsége Parantsollattyát midőn tellye-itteni kívánnák, marad a Felséges királyi udvar mint kegyes anya azoknak hűséges Fautora. E. R. M. Principatus Trauniae Gub. Cibimi. Die 10 ma Martij Ao 1778.²

Ha egyháztörténetünk eme korszakára visszatekintünk,³ azt hiszem, ma se lehetne más gondolatunk, mint a mit Mikó e pár szóban fejezett ki: És ezen rendelést a Zsinatok is elfogadták.

Az unitarius egyház autonómiája a jelzett királyi leirat által nagy csorbát szenvedett; azonban a jog is csak az érvényesíteni tudó erővel párosultan biztosíték. Nekünk pedig akkor csak jogunk volt, de erőnk nem, hogy jogaink szerint, vagy autonómiánk körében jogot alkotva éljünk.

Az egyház legbensőbb ügyeiben is a világi hatalom szabta meg az irányt e korszakban s így a belső emberek választására nézve a világi hatalom *kemény parancsolata* szerint a rendelés lett behozva.⁴

Egyházi törvényhozásunk tehát az octroyalt rendelést tar-

¹ A háromszéki unitarius és reformatus papok és mesterek szabadalmát tartalmazó okleveleket lásd a K. Magvető 1906. évi 1 füz. 22. s köv. lap.

² Jelezni kívánom, hogy a királyi leirat latin szövegű, de azt nem teljesen olvasható szövegben találtam meg. Annak egykorú magyar fordítását a toroczkói egyházközségi levéltárból Németh István toroczkói lelkész szives közreműködésével szereztem meg. Aláírva: Br. Brukkental Gub. Gróf Teleki Károly. Donath József secretarius.

³ *Bodóczy Sándor*: Maria Theresia egyházipolitikája és annak következményei az unitarius egyházban. Ker Magv. XLIII. évf. 1., 2. füz. (1908.)

⁴ A Szentábrahámon 1778 június hó 20.-án tartott zsinat határozatai között csak ezt találjuk idevonatkozólag: „Az Ó Felségétől recentor jött, a Papok marasztalásáról s dislocatiójáról való Rescriptumnak értelmes és hathatós publicatiója committaltatik a Mtgs Fő-Curator úrtól a Tkts helybeli Inspector uraknak“.

Horváth Ferencz főgondnok pedig 1778 június 23.-iki kelettel a következő körirattal juttatta tovább a királyi leiratot:

Districtualis Diocesanus Inspector Curator Jó Uraim. Kedves Atyámfiai révén ezen Felséges Udvarnak Kegyelmes Rescriptumára jött Guberniale Decretumát, maguk Circulussában az Egyházfiakkal késedelem nélkül elhordattatni s értelmesen publicáltatni és ad observantiam megmagyaráztatni ne salynállyák, sött tartsák is kötelességeknék. P. H.

totta irányadónak az e korszakban szükségessé vált törvényalkotásoknál.¹

Vonatkozó törvényeink e korszakból a következők:

1. Az 1794. évben január 20 án Kolozsvárt tartott főtanács 61. sz. határozata: A vacantiák, mikor lehet, a Tractusból töltesenek be. (Képviselő Tanács 1794. 3. p.)

2. Az 1794. évben VI./21.-én tartott korondi zsinaton pedig a felforgó panasz alapján a következő határozat hozatott:

I. 29. A kőkösi V. Ekklezsia ellen panaszképpen adatván fel, hogy a Generále Consistorium által a bepanaszolt Ekklezsiába rendeltetett Daki Mester Atyafis Illyés Ferencz ő kegyelmét nem akarja elvinni.

Végezetett: Hogy külső tisztség erejével is kényszerítették a bepanaszolt Ekklezsia a mindjárt irt Consistoriális rendelkezésnek eleget tenni.

a) 209. Abrudbányai Ekklezsiánkra nézve előterjesztetvén azon Canon és felső rendelkezések ellen gyakorlásba hozatott hibás szokás, mely szerént: a) Minden Esztendő kezdetén gyűlést tartván az aránt kérdést tesznek, s meg is határozzák, hogy papjokat továbbra is megmarasztják-e vagy pedig elbocsátják, melyről való határozatokat a papnak is megizcnik. b) Viszont Consistoriális határozás és Canon ellen, semmiféle gyűléseikbe papjokat meg nem hívják, ezek hibáknak orvosoltatások sürgettetik.

Végzés. A papmarasztás eltörlését illető felső rendelkezés ugyanazt tárgyazó Synodialis határozás mássaik nevezett Ekklezsiánkhoz elüldetvén, köteleztessék az említett hibás szokást elhagyni, valamint más felől maga papját minden Gyűléseibe elhívni és a belső rendbeli előlülőséget folytatni megengedni, különben tartandó gyűlései Cassaltatások terhe alatt.

b) p) Az Udvarhelykőri Partiális az Esperestet megmarasztván.

Végzés. Felső rendelkezések ellen gyakoroltatván ezen szokás megnevezett környékben, erre nézve az tovább is gyakoroltatni tiltassék meg. Egyszersmind pedig az Esperesti Esztendőkénti megmarasztás eltörléséről hozott Consistoriális határozás minden környékekben publicáltassék.

II. *Ugyanezen a zsinaton:*

40. p. Panaszképen adatván fel a T. Diocesanus Notarius atyafiai által, 1-ször: Hogy számos instantiok és néhányszor mocskos

¹ A marasztalás a legkorlátlanabb választás egy neme lévén, az unitarius egyház szabad szellemével az első századokban annyira összeforrt, hogy a főtanács a rendelkezés korszakában is (1778—) hosszú évtizedeken keresztül minduntalan kellett azzal foglalkozzék és az ellen küzdjön, mert az ekklezsiák, sőt az egyházkörök is következetesen ragaszkodtak eme jogukhoz. Sőt az abrudbányai ekklezsia a papját meg se hívta a gyűlésbe. Ezt a következő adatok támogatják.

expositiók is külddtenének fel az Alsóbb Papi Itélő Székek elkerülésével mind a T. Ekkkléziák, mind pedig ezeknek egy, vagy több különös tagjai által a Generale Consistoriumhoz, a Minister atyafiak ellen; egyszersmind pedig 2-szor: Hogy nem csak némely Ekkkléziák, hanem még különös több vagy kevesebb tagjai is némely Ekkkléziáknak igen könnyen, s tekintetet alig érdemlő okokból, sőt néhányszor tulajdon magok személyeket illető indulatból is változtatják, marasztják, nem marasztják a T. Minister atyafiakat. Továbbá 3-szor: Az is, hogy némely Mester atyafiak ugyan tulajdon papjok némely kisebb Ekkkléziákban levő T. Pap atyafiak pedig más népesebb Ekkkléziákban levő T. Pap atyafiak ellen, titkon összehívóznak a hallgatókkal, felingerlik azokat azok ellen, oly feltett czéllal, hogy azoknak helyekben Sukcedáljanak

Határozatott: az 1-sőre: Hogy a mint az ez iránt tétetett, s minden környékekkel közöltetett végzés és meghatározás is tartja, ennek utánna kiki a maga könyörgő, vagy panaszló levelét mindenkor az alsóbb Papi Itélő Székekhez utasítsa elsőbben és ha a dolog úgy kívánja, a környékbeli felsőbbség által adja fel az azután a Consistoriumoknak; nevezetesen pedig a Ministerek ellen feladandó mocskos expositiók, ha nem találhatnak igazaknak, akkor az ok nélkül vádló fél adassék által a Diocesanus Inspector Curator atyánkfiainak, Satisfactio tétel végett.

A 2-ikra: Hogy ennek utánna a néhai boldog emlékezetű Felséges Mária Theresia uralkodása alatt 1778-ik esztendőben költ Felséges Rendelés ezen tárgyra nézve szorossan megtartassék, mely szerint ennek utánna a papoknak, mestereknek választása, marasztása vagy nem marasztása a Ekkkléziáktól, vagy hallgatóktól ne függjön, hanem álljon egyedül a Generále, vagyis fő Consistoriumon, melyhez képest ennek utánna, ha valamely Ekkkléziának papra vagy mesterre leendő szükségé, valamely Ekkkléziának, vagy privátusnak is valami panasza leendő, fungens papja vagy mestere ellen, azt adja fel elsőbben a környékbeli Felsőbbségnek, s ez által successive a Consistoriumnak is igazítás végett, vagy orvoslás végett, mely mindenkor, mint eddig is, a környülállásoknak, s feladandó okoknak, panaszoknak, ezeknek valóságoknak szorgalmas és szoros megvizsgálása s fontolása után fogja igazítani, vagy orvosolni, az előforduló differenttiát.

Az 3-ikra: Hogy az olyatén Supplátáns Minister Atyafiak, *primo*: büntőtessenek meg, hivatalok folytatásától leendő feltiltással, ugy mindazon által, hogy redimálhassák azt. *Secundo*: soha az olyatén általok, más Ministerek ellen fellázasztott Ekkkléziába ne mehessejenek, vagy ha míg ezen cselekedetek kivilágosodnék, bé mentenek volna, onnan, kitudatván a dolog, legottan amovealtassanak.

Az 1807 jul. 1.-én Ádámoson tartott zsinat oly álláspontot foglalt el a belső emberek tétele tekintetében, a mely szintén a tiszta rendelés, vagyis a központi kinevezésnek felel meg.

Eszerint: A papi hivatal betöltése alkalmatosságával mind a candidationak módja, mind pedig ennek nem a környéki espereshez, hanem a környék egyik Inspector Curatorához lett utasítása az eddigelé observáltatott usus ellen törtéteknek lenni találtatván:

Végzés: Ajánltassék a Repr. Consistoriumnak és Spuperintendentiának a papi és mesteri hivatalokbeli ürességek betöltésében a következő részrehajlások s ellenkezések eltávoztatása végett, azoknak minden Condidatio elmellőzésével az eddigelé gyakoroltatott mód és rend megtartása mellett, a környéki esperes által leendő betöltetéseik.¹

A jelen korszakban keletkezett egyházi törvények a „rendelés elvét“ a legfőbb hatóság útján a legjobb szándékkal igyekeztek az életbe átvinni, azonban az unitarius egyház legfelsőbb hatósága: a Generale Consistorium (főtanács) a rendelés jogát a XIX. század elején mondhatni korlátlan jogkörrel a püspökre ruházta át.

Ez a világi hatalom által megkívánt rendelés elvével nem ütközvén össze, az egyház beléletében a jogok gyakorlása a legfőbb hatalom által (Generale vel Synodale Consistorium) törvényszerűleg lett e kérdésben a püspökre ruházva.

A vonatkozó egyházi törvényt nem találtam meg, de nyilvánvaló, hogy az egyház beléletének reorganisálása körül nagyon tevékeny Kőrmöczy János alatt, püspökségének az elején kellett végbemenjen ez a változás, mert 1833-ban arra történik utalás, hogy éljen „szokásban volt törvényes auctoritásával“.

A vonatkozó eset és határozat a következő:

A Mesterek jobb móddal lehető tanítások hozatván elő, s arra azon ok hozatván fel, mint serkentő, hogy illő papsággal jutalmaztatnának meg annak idejében, ennek pedig több akadályai említvén.

Végzés: A Superintendia éljen a szokásban volt törvényes autoritásával, s midőn alkalmas Mesterek vagynak, azok közül rendeljen, mint a Canon tartja, az ürességbe jött papságokra.

A püspököt megillető rendelési jog kitünik az E. K. Tanácsnak a következő, 1834. évben kelt alábbi határozatából is:

„A Diocesisekből Consistoriumunkhoz feljött visitatioi és partialisi Acták közt olyan tárgyak fordulván elő, mint t. i. a papok

¹ Mikó L. ezt akként értelmezi s ez is a valódi értelme, hogy a rendelés esperesi uton történjék, vagyis az esperesi hivatalon keresztül s ne a körü felügyelő gondok közvetítésével, a nélkül azonban, hogy az esperesnek jogában állott volna ajánlatot tenni a kinevezendő személyére nézve.

és mesterek változásai, Ekklezsiái Vakantiák és Ministerek differentái az Ekklezsiákkal.

Végzés: Az ilyenén nemü tárgyak a közelebbi Synodus által a Főtisz. Superintendentiának lévén igazítás végett által adva, ugy azok mostan is oda irattassanak által, segédül nevezetvén ki Generális Notárius és Rector Professor atyánkfiái“.

Hogy melyik volt ez a „közelebbi Synodus“, azt határozottan megjelölni nem lehet. Az 1833. évi ürmösi zsinatot szokták elfogadni ilyennek, habár az kizárólag az érdemes mesterek papságra való előléptetéséről rendelkezve, hatalmazza föl a püspököt a rendelési joggal. Érdekes azonban, hogy a püspök mellé, a rendelési jogának gyakorlása tekintetében, segédek adattak. De hogy minő hatáskörrel, arról semmi adatunk nincs.

Valószínű, hogy csak informativ hatásköre volt a főjegyzőnek és igazgatónak, mert más szempontok alig vezérelhették az akkori főtanácsot a püspökre ruházott rendelési jog helyes gyakorlásának szem előtt tartása esetén. A testületben való rendelésre ott lett volna a Képviselő-Tanács.

Lényeges azonban reánk nézve az, hogy a belső emberek tétele tekintetében ebből a korból származik a püspököt megillető nagyobb befolyás és széles hatáskör.

III.

A nyilvános pályázat és választás korszaka.

(1840—1845.)

A belső emberek rendelése nem az unitarius egyház autonom jogának fokozatos kifejlődése, hanem a világi hatalom által octroyált, idegenszerű intézmény lévén, nem csodálkozhatunk, ha egyházunk eme rendszertől idegenkedett. A protestans egyházak önrendelkezési jogával és azok szabad szellemével soha sem fért össze a centralistikus eszméknek szolgáló rendszer.

Ennek tulajdonítható, hogy a XIX. század harminczas és negyvenes éveiben mind jobban és jobban erősödő szabad közszellem az egyházak belső életében is éreztette hatását.

Az egyéni szabadság postulatuma: az egyesek szabad rendelkezési jogának gyakorlása iránti vágy a protestans egyházakban jelentős szereppel bíró világi elemet arra ösztönözte, hogy jogainak gyakorlását követelje. Ez hozta fölszínre az

erdélyi unitarius egyházban is a belső emberek minél szabadabb szellemben való választásának rendszerét.

Bölonnek jutott az a dicsőség, hogy az 1840. évi augusztus hó 25.-én tartott zsinaton egyházunk a megelőző korszak rendelkezési rendszerétől a nyilvános pályázattal összekötött választás rendszerére tért át. Ez az akkori korszaknak jelegzetes jelensége.

A Superintendentia ugyanis köteles volt az esperességek útján az egész statusbeli papokat fölszólítani, hogy az üresedésbe jött papi állásokra kívánataikat tegyék meg, azaz: *ha tetszik pályázzanak.*

A sajtó akkori viszonyai mellett és mert nekünk egyházi lapunk nem volt, a jelzett pályázási rendszer a legszöleesebb és a lehetőség határain belül a legnyilvánosabb pályázat volt. De mert a külső viszonyok nem voltak erre a rendszerre kedvezők, nagyon rövid ideig volt alkalmas a kívánalmaknak megfelelni. A lehetőség határai ugyanis néha nagyon szűkek. Nekünk unitariusoknak épen szűkek. A mult tanításán tehát okuljunk a jövőbe vetett hittel. Ugyanis nekünk ma se lehet mindazt megvalósítani, a mi különben lehetséges volna, azonban biznunk kell, hogy a jövőben lehetséges lesz.

A böloni zsinaton törvénynyé emelt pályázat még lehet egyszer valóság nálunk is. Az ev. ref. egyházban meg van. Az ő viszonyuk erre már alkalmas. A mienk is az lehet egykor.

A jelen korszakra nézve jelezni kívánom, hogy az üresedésbe jött lelkészi állomásokat az erdélyi ev. ref. egyházjog szerint is (1842. évben kelt határozat) köröztetni kellett és pedig az I. II. osztályu egyházakat az egész püspökség területén, a III. oszt. egyházakat a püspök belátása szerint kisebb körben.¹

Első osztályu egyház = 1000 K fizetésen fölül; II. oszt. = 600–1000 K; III. oszt. = 600 K alóli fizetéssel.

Az unitarius egyházjog szerint a böloni zsinat határozatához képest a papválasztás ebben a korszakban a következő törvényekben nyert szabályozást:

I. Több környékek által tett petitiók és azokra tett bizottmányi Munkálat alapján:

c) A mi az Eklézsiák választási jogát illeti

¹ *Kolozsvári*: Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházjoga. Kolozsvár, 1877.

Végzés. Meghagyatik az Eklézsiáknak továbbra is azok jogok, hogy két esetben, u. m. sz. Egyházi Szolgák elhalálozásakor és mikor a Superintendentia által az Eklézsia és hire és akaratja nélkül, midőn Ministere ellen semmi panaszt elmozdítására nézt nem tett, a közjó nézetiből Ministere más meghalálozott pap helyébe más Eklézsiába rendeltetik, papot választhatnak.¹ Ezen két esetben azonban a történhető visszaélések megelőzése tekintetéből ezen mód tartassék: hogy a környéki Esperest csak hamar ilyentén esetek után megjelenvén személyesen, vagy ha az épen nem lehetne, kirendelt személyese által, azon Eklézsiában tudakozza ki az Eklézsiát, hogy a környékből kit kíván magának papul választani, vagy abban nem találván, más környékből. Mindkét esetben legottan küldjön fel körülményes tudósítást a Superintendentiához, és mig onnan rendelést nem veszen, addig a választást véghez ne vitesse. Vévén pedig a Superintendentiától a Választási rendeletet, megjelenvén az Eklézsiában, tétesse meg a választást és a szózatokat a Superintendentiához pecsét alatt küldje fel, a leendő pap kinevezetése végett. Hogy pedig a Superintendentia is e tárgyban biztos lépéseket tehessen, határoztatik, miszerint a fent érintett esetekben maga a Superintendentia Esperestség útján szólítsa fel az egész Statusbeli Ministereket, tudatván velük az ürességbe jött Eklézsiák állomását, hogy kívánataikat illető esperestségekhez, az Esperestségek pedig a Superintendentiákhoz mentől előbb tegyék meg. Mi is meg lévén, ekkor a Superintendens mindazon Egyházi Szolgák neveit a Canonok tartalma és maga böles és legezélszerűbb nézetei szerint, küldje le az Esperesthez, kiket aztán az Esperest egyetértve az Inspector Curatorral, eszerint boesásson választás alá, s a három több szózatokat nyert Személyeket küldje fel a Superintendentiához megerősítés végett.

d) Hogy azon Eklézsiáknak nehézségeik és ellen szegüléseik, melyek néha esere vagy a Ministereknek bizonyos jó nézetből egymással felesereléséből gyakorta keletkeztek, megelőztessenek:

Végzés ajáltatik a főtisz. Superintendentiának, miszerint az ilyentén áttételek mindig mindkét Eklézsiának és Patronussainak, ha volnának, meghallgatásával a legezélszerűbb módon, és atyai böles elintézésel tétessenek, nehogy a csendes Eklézsiák felháboríttassanak, vagy esendességük megbontassék. Az ellenkező esetben az ellenszegülő Eklézsia Canon szerint büntetessék.

e) A káplányokra és papi állapotra rendelendő Deákokra néztis.

Végzés Ajáltatik a Superintendentiának az eddigi Canonok lelkiismeretes magatartása. Ugy a Supplantatio esetében is, ha az

¹ E rendelkezés a megelőző korszakban hozott törvényekkel ellentétben áll, a mennyiben a rendelés korszakában az egyházközönségeket a választási jog meg nem illette, tehát azok gyakorlatában meg sem hagyhattak. A gyakorlatban azonban ugy látszik, a marasztalás illetve választás a megelőző korszakon végig húzódott a jelen korig.

megbizonyosodnék, jelensen pedig az, hogy Deákok mindig az Oskolai igazgatóság kihallgatásával rendeltessenek Eklézsiákba.

E törvények gyakorlati alkalmazása sok nehézséggel járt, mert a pályázatok az E. K. Tanácsnak sok adminisztratív jellegű dolgot adtak. Erre mutat az E. K. Tanácsnak 1844. évi IV/9.-én kelt 110. számú határozata, mely szerint:

„Tapasztaltatván mikép az Egyházi szolgák rendelése és változtatása körüli, úgy egyéb püspöki tárgyakban a megkívántató előleges intézkedéseknek testületileg az E. K. Tanács általi kezelése, — minden időben ülések nem tartatván, nemesak hogy késedelmet okoz, sőt mind a jegyzőkönyv szerfelett terheltetik, mind pedig a levéltár szükségtelenül szaporittatik. Ennélfogva:

Végeztetett: hogy ezentul minden püspöki tárgyakban h. Elnök atyánkfia a megkívántató előleges intézkedéseket s kezelésből folyó levelezéseket elnökiileg tegye meg és az ilyetén tárgyakat csakis akkor terjessze E. K. Tanácsunk eleibe, midőn azok a derekas elhatározásra teljesen elkészítve vannak.“

Ezzel a határozattal a pályázatok rövid korszaka le is zárult s a következő 1845. év már új rendszert hozott, az állandó rendszerül határozott s jelenleg is némi változtatással fennálló rendszert.¹

IV.

Választással összekötött rendelés korszaka.

(1845—)

Magyarország történetében a XIX. száz negyvenes éveit a reformok, a folytonos újítások korszakát képezik. A korszak az újítások utáni vágyban testesül meg. Ez látszik előttem elfogadható indoknak arra nézve is, hogy egyházunk kebelében a papválasztásra vonatkozó törvények rövid időn belül újabb és újabb revisio alá vétettek.

S minő ellentétek! A míg a II. korszak végén a belső emberek rendelése átruházott hatalomnál fogva kizárólag a püspököt illette, addig az 1840—45-ig tartó rövid korszak alatt a legnyilvánosabb jellegű pályázat volt kihirdetendő.

¹ *Űtő Béla*: „Unitarius Egyház“ I. évf. 9. számban indítványozza: hogy egyházközségeinkben a megüresedett papi, énekvezéri, kántortanítói, tanítói illetve tanítónői állások nyilvános pályázat útján volnának betöltendők.

E két véglet kiegyenlítése nyilvánul meg az Almáson 1845. évben tartott zsinat által alkotott választási törvényben.

A pályázathirdetés, mint akkor czélszerűtlennek mutatkozott rendszer, az újabb választási törvényben teljesen mellőzött, kimondatván, hogy: „az eddig szokásban volt csődület¹ egyáltalában megszüntetetik“.

Az üresedésbe jött állások betöltése két (2) esetben választás útján volt eszközölhető a főtanácsról a püspökre ruházott rendelési jog fentartásával; a többi esetekben a betöltés a püspök hatáskörébe utaltatott.

A törvény szöveg szerint így szólott:

Az E. K. Tanácsnak 1845-ik évi jegyzőkönyv 187-ik száma alatt a környéki gyűlések feliratai következtében összpontosított, pap rendelést illető véleménye ezen E. Főtanács cleibe elhatározás végett felterjesztetvén.

Állandó rendszerül határozatott:

1. Az 1840-ik évben Augusztusban tartott Bölöni Egyházi Főtanács határozata nyomán eddig szokásban volt csődület egyáltalában megszüntetetik. A papok és mesterek rendelése, valamint eddig, ugy most is általában a püspökségre bizatik.

A mindjárt említendő két esetben u. m. az Egyházi Személyek halálával, vagy az illető Eklézsiák panaszlatán és kérelmén kívül a Püspök által tett elrendelések által történt állomási ürülések esetében, az Eklézsiáknak az alább megállított módon választási joga van. A mely Eklézsia pedig választási jogáról lemond, akkor azon papot tartozik elfogadni, a ki a Püspök által oda fog rendeltetni.

2. Midőn az Eklézsiákban magoknak az Eklézsiáknak kérésére történik az állomási üresség, ilyenkor az Eklézsiának választási joga nincs, hanem az állomás betöltése ily esetre ezennel általánosán a Püspökségnek adatik által.

3. A pap választás körüli eljárás jövendőre így állittatik meg, hogy minden Eklézsia, mely papot kíván magának rendeltetni, a következő négy Categoriához tartozik magát tartani:

1. Hogy a korosabb, de érdekesebb,
2. A közép idejű, de jó igyekezetű és alkalmas,
3. Magokat érdekesített Oskola Mesterek és

4 A kolozsvári Eklézsia segéd papja és fő és közép oskoláinkban három évet töltött köztanítók (a káplányok Deákoknak nézetvén oskolai helyök szerint) közül tegye választását három

¹ Csődület = a jogi műszavak között abban a korban elfogadott kifejezés volt a határidőkhöz kötött hirdetésményekre nézve. Csődület = concursus = összefutás; sőt concursus calamitatum. Az 1840: XXII. t-czikk a vagonbukást szabályozó „csődület“-ről szól.

egyénre oly formán, hogy a kiket választani kíván, járjon előbb jól végére, elvállalják-e azon állomást, vagy nem, hogy ok nélküli késedelmek ne történjenek és így mindhármát a szózatok száma mellett név szerint terjessze fel a Püspöknek; azonban megtartván azt, hogy ha Deák jönne be a választásba, vagy kéretnék, annak neve ne jelöltessék ki, hanem csak általánosan kéressék Deák. Mely választott három egyének közül a Püspök egyet a kérdés alatti papi vagy mesteri állomásra kinevezend. Mely alkalommal figyelmeztetnek az Eklézsiák arra, hogy a választást úgy tegyék, hogy akár melyik fogna a Püspök ur által rendeltetni, azt elfogadni tartoznak.

4. Egy belső ember is vacantiába ne tétessék büntetésül, míg per útján annak ügye a maga rendén el nem láttatik. Mely esetek a főtiszt. Püspök ur által a képviselő vagy Főtanács eleibe terjesztessenek.

5. Mikor a belő Emberek Sz.-Györgynap után haláloznak el azon szomorító esetben özvegyeik és gyermekeik a Canon szerint ne tétessék ki a Parochiából Sz.-Mihálynapig, és fele képét kapják, miből a szolgálatra oda rendelendő Belső emberek és lovaikat élelmezzék. Ha pedig a bér bevétele után haláloznak el az egész képével maradhassanak, Sz.-Györgynapig a papi lakba, hasonlólag a papokat és lovakat élelmezvén.

6. A Papi és Mesteri jövedelemről minden pap rendeléskor tiszta felmutatás tétessék az Esperest ellenörködése alatt a Püspökséghez.

E törvény majdnem egy félszázadon át kielégítőnek mutatkozott s annak 1889. évben bekövetkezett módosítása lényegileg a lefektetett alapelvek tovább fejlesztéseként fogható föl. Ez utóbbi törvény bővebb annyiban, hogy a kapcsolatos adminisztracionalis intézkedéseket is vázlatosan felöleli és hiányos annyiban, hogy a kodificalatlan egyházi törvények daczára egyszerűen utal a „vonatkozó egyházi törvényekre“. (L. 16. §.)

Az ily hézagos törvényhozás azonban az újabb korban egyáltalán nem felelhet meg a kívánalmaknak, mert ma mindenki úgy el van foglalva a saját hivatásával, hogy csupán gyakorlat alapján — miként a régiek — alig tudja elsajátítani azokat az ismereteket, amelyek a legesekélyebb fokú hozzáértéshez is megkívántatnak.

Ezt szükségesnek tartottam fölemlíteni ez alkalommal annál inkább, mert az E. K. Tanács díeséretre és elismerésre méltó körütekintéssel egyes egyházi törvényeink átnézésére 190/909. E. K. T. számú határozatával szakbizottságokat küldött ki.

(Folyt. következik.)

DR. TÓTH GYÖRGY.

Kötelességeink teljesítése.

(Egyházi beszéd.)¹

Alapige: Máté IX. 9. „Kövess engem“.

„Kövess engem“! E szavakkal hívja el Jézus az adószedő Mátét tanítványául. Nem mondja neki: jőjj velem, hallgasd beszédemet, figyelj tanításaimra; szólni fogok Isten atyai jóságáról, az ember felebaráti kötelességeiről, a hit megtartó erejéről, a szeretet egygyéffűző hatalmáról. Egyszerűen csak ennyit mond: „kövess engem“! És ezzel mily sokat mond! Mintha csak így szólana: „Jer, látogassunk el az egyes városokba, hol fényes paloták és mosolygó arcú emberek fogadnak... Jer és lásd meg, hogyan rántom le a képmutatás sok színben játszó leplét... Vagy jőjj velem a szeliden hullámzó tenger kies partjára, hol ügyeskező halászok „kötözgetik hálóikat“... Jőjj, én megmutatom neked, hogyan kell kihalászni a veszni indult lelkeket a bűnök kavargó örvényéből, s ha még lehet, megmenteni őket az igaz élet számára. Avagy kísérelj el a gyönyörű fekvésű halmokra, dús termésű völgyekbe, hol kérgestenyérű szántóvetők jó reménységgel hintegetik földjükbe a tiszta, aranyszínű búzát. Mikor aztán a természetnek ez egyszerű, munkában kifáradt gyermekei egy kissé megpihennek, társaságukba vegyülsz magam is, s ajkaimat beszédre nyitva, hintem az igazság és szeretet magvait a fogékony szívek termőföldjébe. És mindenütt, a merre csak járunk-kelünk, figyeld meg jól az emberekkel való érintkezésemet, bánásmódomat, tetteimet, életemet, s a mint én cselekszem, te is törekedjél azonképp cselekedni, szóval: „kövess engem“!

Ker. hívok! Mi mindnyájan Jézus követőinek valljuk magunkat. De hát azok vagyunk-e valóban is? Életünket, tetteinket a Jézus

¹ A dr. Bedő Albert-féle pályázaton jutalmat nyert, e kérdésre felelve: Hogyan kell teljesíteniünk — Jézus példáját követően — családunk, hazánk, vallásunk és embertársaink iránti kötelességeinket?

életéhez s tetteihez hasonlítva, nem érzünk-e magunkban hiányt, hibát, gyarlóságot, a melyet pótolni, javítani kellene? Én a magam részéről nem tartózkodom előttetek nyíltan bevallani fogyatkozásaimat s hiszem, hogy lelkiismeretes övizsgálat után ti is hajlandók lesztek az enyémhez hasonló vallomást tenni. Sőt meg vagyok győződve arról, hogy eddigi mulasztásaitok érzetében erős vágy és nemes elhatározás támad szívetekben Jézus útmutatása szerint tenni, áldozni legdrágább javaink, intézményeink érdekében. Ebben a meggyőződésben, remélem, nem lesz czéltalan munka mai tanításom, melynek tárgyát e kérdésben foglalhatom össze: „Hogyan kell teljesíteniünk — Jézus példáját követően — családjunk, hazánk, vallásunk és embertársaink iránti kötelességeinket? Mig e nagyszabású kérdés egyes pontjaira külön-külön megfelelek, nagy örömet okozna szívemnek, ha élénk figyelemmel hallgatnátok meg egyszerű beszédemet.

I.

Kövessük Jézus példáját először a család iránti kötelességek betöltésében. Hiszen Jézus maga kedves családi körben, példás életű, szorgalmas kezű szülők gondozása mellett „gyarapodott bölcsességben, testének állapotjában, Isten és emberek előtt való kedvességben“. Ker. szülők! Meg van-e bennetek az a tiszteletreméltó törekvés, hogy tiszta étellel, jó tettekkel példát adjatok fejlődő gyermekeiteknek? Vagy talán azt hiszitek, hogy csupán szóbeli intéssel, tanítással eleget tehetek nevelői kötelességeiteknek? Jól jegyezzétek meg, a példaadás nélkül való tanítás oly hamar elmosódik a gyermek emlékezetéből, mint mikor egy festői szépségekben gazdag, gyönyörű tájnak a képe nem közvetlen látás útján nyomul be szívünkbe, hanem azt csak mások leírása, vagy elbeszélése által ismerjük meg. Ha pedig jó tanácsaitokkal folyton ellenkező dolgot cselekesztek, akkor meg úgy tesztek, mint az az ember, a ki szüntelenül buzdítja társait a becsületes életre, de maga mindegyre beleesik a lopás bűnébe. Ha tehát azt akarjátok, hogy szívetek magzata illedelmes beszédmodot sajátítson el, némuljanak el ajkaitokon a jóízlést sértő, átkotszóró szennyes szavak s esendüljön meg a nemes gondolatokat közlő tiszta beszéd. Ha azt óhajtjátok, hogy gyermekeitek az áldásos munkát megkedveljék, ne a restség párnáján heverve, de a munkamezőn serényen dolgozva adjátok jó tanácsaitokat. Vallásossá kívánjátok-e növelni kisdedei-

teket? Előbb magatok mondjátok áldó imádságot gyermekeitek társaságában, s csak azután tanítsátok őket Isten tiszteletére. Emberbecsülésre akarjátok-e szoktatni a társadalom jövő munkásait? Tanusítatok szives jóindulatot, nemes bánásmódot embertársaitok iránt. Csak is ilyen föltételek mellett várhatjátok, hogy gyermekeitek „Isten és emberek előtt való kedvességben“ gyarapodjanak . . .

Jézust tízenkét éves korában szülői magukkal viszik a jeruzsálemi templomba. Mikor József és Mária hazafelé indulnak, útközben észreveszik gyermekük elmaradását. Sietve, aggódó szívvél térnek vissza a fővárosba, s midőn a kisded Jézust megtalálják, az édesanya szelid szemrehányással így feddi gyermekét: „Fiam! miért cselekedtél így mivelünk? Ime a te atyád és én nagy bánattal keresünk vala téged.“ Kedves szülők! Meg van-e közöttetek az a szép szokás, hogy a harangok templomba hívó szavára magatok mellé vegyétek s az Úr házába vezessétek ártatlan kisdedeiteket? S ha az istentiszteletnek vége van, keresitek-e „nagy bánattal“, féltő aggodalommal gyermekeiteket, hogy magatokkal hazavigyétek a kedves családi körbe? Avagy egyáltalán kiterjed-e gondosságotok, figyelmetek arra, hogy mindig tudjátok, hol vannak s merre járnak gyermekeitek? S ha értesültök, hogy az utczákon czéltalanul bolyonganak, vagy rossz társaságba vegyültek, elindultok-e keresésükre, miként a jó pásztor siet az ő eltévedt kis báránykáit fölkeresni s az elhagyott nyájhoz visszaterelni? Vigyázzatok, hogy azok közül, kiket a jó Isten gondozástokra bízott, egy is el ne veszzen, sőt helyes irányu növeléstek által mindnyájan derék családtagokká s hasznos emberekké váljanak! . . .

Jézus, ha nemes munkája közben elfáradott, pihenőhelyéül rendszeren a családi kört választotta. A bethániai Lázár egyszerű hajlékában, hol a szorgalmas Márta és jólelkű Mária vendégszerető szívességgel fogadták, sokszor talált édes nyugalomra. A kánai menyegzőben, e kedves családi ünnepélyen, hol minden arczon a tiszta öröm fénye sugárzott, készséggel osztozott a fölvidult lelkek jókedvében. Ker. hívek! A fölfrissítő nyugalomra, a nemes és tiszta örömökre minden munkásembernek joga van. Hát ti hol és hogyan szoktátok tölteni a pihenésre szánt órákat? Fájdalommal tapasztalom, hogy a csöndes nyugalom idején üressé lesz a családi hajlék s megnépesülnek a nyilvános mulatóhelyek. Mohó vágygyal sietnek az emberek üritgetni az érzéki gyönyörök habzó poharát. Pedig az a habzó pohár mennyi bajnak és keserüségnak válik forrásává!

Mily sok összetüzésre, tettelegesen bántalmazásra ingerli a czivakodásra könnyen lobbanó embereket! S ha egy ily dorbézolás után elérkezik a dologtevés drága ideje, bizony nem újult erővel, de eltompult lélekkel, kimerült testtel fogtok rendes munkáitokhoz. S mi az eredmény? A jó hirnév beszenyezése mellett anyagi kár, testi romlás és késő bánat!

Óh mennyivel más, mily üdítő hatása a családi körben való pihenés. A családi kör egy szent hely, a mely korlátok közé szorítja a kicsapongásra hajló szenvedélyeket. A családi kör ártatlan gyermekek édes otthona, a kik élénk figyelemmel hallgatják, lesik szavaitokat, tetteiteket, s így jelenlétiük önmérsékletre, tisztességes társalgásra és magaviseletre int. E kedves körben, egy-két jó emberetek bizalmas társaságában megvitathatjátok ügyes-bajos dolgaitokat, családi érdekeiteket s feltárhatjátok őszintén szívetek örömét, bánatát. Sőt nem hiba, ha meghitt beszélgetések között néha-néha megcsendül a barátság pohara s megszólal a zene és ének vidámságra derítő, dallamos hangja. Csak az a fődolog, hogy az öröm pillanataiban se feledkeztek meg emberi méltóságotokról. Az ilyen pihenés nem időtékozlás; az ilyen pihenés a mellett, hogy testet, lelket egyaránt felüdít, nemesítőleg hat magatokra s jótékonyan gyermekeitek jövőjére...

Jézus engedelmes és jó gyermek volt. Élete utolsó pillanataiban, a kereszt alatt zokogó édes anyját e szavakkal ajánlja legkedvesebb tanítványának, Jánosnak figyelmébe: „Imhol a te anyád.” Még utolsó gondolata is az édes anyjáról való gyöngéd gondoskodás! Kedves gyermekek! A ti jó szülőitek csak azt kívánják tőletek, hogy engedelmesek és jó magaviseletűek legyetek. De ezt méltán megkívánhatják. Hiszen édes anyátok melengető keblén szívtátok az élet első táplálékát; az ő gyöngéd karja ringatott édes álomba; az ő gondos keze óvott, takargatott minden veszedelemtől; ha gyötrő betegség támadott meg, ő virrasztott éjjeken át aggódó szívvvel, könnyező szemmel bölcsőtök felett. Lám édes apátok küzd, fárad, törődik, hogy megszerezze számotokra a mindennapi kenyeret és szükséges ruházatot. Avagy nem illő-e, hogy ti szeretettel, engedelmességgel, szívjósággal fizessétek vissza fáradaimaikat?!

Hozzátok is van egy pár szavam felnőttek, nők és férfiak, kikre a jó Isten öreg szülők gondozását bizta. De gondozzatok-e őket nemes jóakarattal? Vagy talán sajnáljátok tőlük azt a dara-

boeska kenyeret is, a melyet naponként táplálásukra adogattok s elpanaszoljátok mindenkinek, hogy munkatehetetlen életükkel mily nagy terhetekre vannak? Emlékezzetek csak vissza gyermekkorotokra! A ti jó szülőitek önfeláldozó gondossággal neveltek titeket; ha rosszak voltatok, ha fejükre bánatot és szégyent hoztatok, hibáitokat gyöngéden takargatták; sokszor fájt a lelkük, sajgott szivük miattatok s titkon hullatták is könnyeiket, de panaszuikat sohasem vitték a világ elé. Aztán meg gondoljatok arra, hogy hozzátok is elérkezik majd az élet hanyatló kora, a midőn ti is gyermekeitek jóindulatára lesztek utalva. De remélhetek-e tőlük szives támogatást, ha szemük láttára durván és mostohán bántok azokkal, a kiknek Isten után a legtöbbit köszönhetek? Óh vegyétek lelketekre koszorus költőnk emez intését:

„Hogy tartsanak majd tiszteletben
A fiak s unokák mindvégig,
Ne légyen ez feledve nálad:
Tiszteld apádat és anyádat.“

Ime fölmutatám előttetek a család iránti kötelességeinket. Ha e kötelességeket hiven betöltjük, akkor önbizalommal foghatunk ama kötelességek teljesítéséhez is, a melyekkel hazánk, e széles-körü család iránt tartozunk. E tekintetben is fogadjuk szivesen Jézus útmutatását.

II.

Az evangéliumokban nem találunk egyetlen följegyzést, mely azt bizonyítaná, hogy Jézus közhivatalt vállalt hazája szolgálatára. S bár édes üdvöztőnk szomoruan látta polgártársainak nyomasztó helyzetét a római zsarnokság önkényes uralma alatt; bár jól ismerte Izrael népének egy szabad és független haza iránt táplált reményeit, vágyait, ábrándjait: soha egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy e vágyak és remények megvalósítására kezébe ragadja a vezéri lobogót s maga köré gyűjtse a honfiak elszánt és lelkes taborát. Nem! Hivatása más térre szőlította. S én mégis, mindezek ellenére is határozottan állítom, hogy Jézus a legönzietlenebb és legönfeláldozóbb hazafi volt. Mert nemcsak azt tartom nemzeti hősnak, a ki hazája szabadságáért bátran föláldozza életét a csatamezőn; nemcsak azt nevezem igaz honfinak, ki egy ország hajóját biztos kézzel kormányozza a jóllét és gazdaság viruló partja felé; nem is csak azt, ki a nemzeti öntudatébresztésére, fokozására —

művészi becsválytól sarkalva — megragadó képekben, szobrokban, szárnyaló költeményekben visszatükrözteti a mult idők lelkét, szellemét, küzdelmeit és diadalait. Jó hazafi lehet az ember bármely munkakörben, ha azt az állást, hivatását, a melyre vállalkozott, hiven és lelkiismeretesen betölti.

És volt-e valaha ember, a ki tisztább szándékkal, magasabb eszményektől ihletve, üdvösebb eredménnyel töltötte volna be hivatását, mint názáreti ácsmester fia?! S miképpen gondolta a legnagyobb emberbarát, hogy hazája üdvét legáldásosabban munkálja? Ő alapjában, talpköveiben kívánta szilárddá tenni hazája romlásnak indult épületét. Ő az egyes gyökérszálak egészséges fejlődésétől várta a nemzeti élet fájának virágba borulását, termőképességét. Ő meg akarta javítani erkölcsükben az egyes honpolgárokat s így munkálni az egész haza boldogságát. Mert mi biztosítja leginkább egy ország haladását s a művelt államok sorába emelkedését? Nemde nem a haza igaz érdekeit szolgáló honfiak hűsége, megbízhatósága és áldozatkészsége? De lehet-e szó rendületlen hűségről s ennek alapján áldástterjesztő munkásságról, hol hiányzik az erkölcsi erők és jellembeli tulajdonságok jóra irányító, szép tettekre buzdító hatása? Lehet-e szó gyanusíthatatlan megbízhatóságról, hol a kapzsiság mohó vágya ott lappang a szívek mélyén s erős szenvedélyé hatalmasodva, ott rabolja meg a közvagyon, a hol erre éppen alkalma nyílik? Lehet-e szó nemes áldozatkészségről, hol egyesek erőszakossága hatalmi érdekből kifosztja a szegényebb néposztály nehéz munkában izzadó gyermekeit? Kérdem tehát, midőn Jézus a haza szolgálatában állott honfitársainak erkölcsi megújulása érdekében egész az önfeláldozásig menő hűséggel töltötte be magasztos hivatását, egyszersmind nem adta-e legfűnségebb bizonyítékait hazája iránti kötelessége kiváló teljesítésének?

Ker. hivek! Mint minden művelt államban, úgy a mi hazánkban is különféle állásu, foglalkozásu emberek lagnak. Egyiknek hivatása a törvényhozás, másiknak az igazságszolgáltatás. Egyik a nemzeti irodalom, másik a hazai művészet szolgálatába szegődik. Némelyek a népnevelés áldásos munkájában fáradoznak, mások iparral, kereskedelemmel és földműveléssel foglalkoznak. De mindannyian hazafias kötelességet teljesíthetnek, ha saját munkakörükben becsülettel és kitartó szorgalommal dolgoznak. Mert minél több anyagi és szellemi kincset termelnek az egyes honpolgárok s ezáltal mentől jobban kiszorítják a külföld elmetermékeit, iparczikkeit

és gabonáit, annál önállóbb, egyénibb, műveltebb és gazdagabb lesz az egész nemzet. Azonban bármily szép sikerrel oldják is meg föladatukat az egyes honfiak külön-külön, de ha egymásra irigykednek; ha egymás megrontására boszúterveket kovácsolnak s országunk áldott földjét a pártvillongások áldatlan esataterévé változtatják: ily körülmények között remélhető-e hazánknak erőben, fényben, hatalomban való gyarapodása, föllendülése?!

Maga Jézus is jól ismerte az egyenetlenkedés romboló hatását; hiszen tapasztalhatta saját népén. S midőn látja nemzetének széthúzó törekvéseit, honfibanatában ily szivrelható erővel tárja fel a pusztuló Jeruzsálem képében hazája romlását: „Jeruzsálem! Jeruzsálem! ki megöli a prófétákat és megkövezed azokat, kik tehozzád bocsáttatnak, mennyiszer akartam egybegyűjteni a te fiaidat, miképpen a tyuk az ő fiait egybegyűjti szárnyai alá és nem akarátok! Ime azért a ti házatok pusztá leszén.“ Egy másik alkalommal szintén hasonló értelemben nyilatkozik, mondván: „Minden ország, a mely magában meghasonlik, elpusztul.“

A meghasonlás, a pártoskodás bizony régi átoksuly a mi édes hazánkon is, s „egységünk történ“ oh mily sokszor „törve hanyatla erőnk“. A magyarnak a magyar ellen való küzdelme, a testvérháboruk hányszor meg hányszor sodorták nemzeti létünket a végpusztulás szélére! Avagy a napjainkban duló érdekharcok és pártusák nem tépik-e darabokra hazánknak, e közös édes anyának szivét?! S e jó anya — gyermekeinek egységbontó viszálykodását látva — panaszos hangon zokog a költővel:

„Fiaim, ha így czivódtok,
Nem lehet a haza boldog.“

Óhajtjátok-e szivetekből drága honunk fölvirulását, boldogságát? Törekedjete, bármi legyen is foglalkozástok, békés összhangban, egyetértő jóakarattal végezni kötelességeiteket, s akkor „a haza fényre derül.“

Még csak egy szép jellemvonását emlitem föl Jézus hazafias magatartásának. Ő rajongóan szerette napsugaras szülőföldjét, hol a rét tarka virágai, a mező színes liliomai társaságában szótte gyermekálmait, rajzolgatta ifjuságának ábrándképeit. Lelkesült hazája fényes multján s mély bánatot érzett szivében annak folytonos hanyatlása miatt. De minden hibája, bűne, nyomorusága mellett is szerette, mert hiszen az övé volt. Nem is vágyott soha idegen országba. Meg volt győződve arról, hogy csakis honfitársai körében

töltheti be valóban hivatását ; ott, a hol az övéivel rokon nemzeti és vallási eszmények dobogtatták meg polgártársai szivét ; ott, hol az ő édes anyanyelvét megértette a legegyszerűbb halász és vámszedő is. S bár nemzetének hálátlan fiai üldözték, rágalmazták, sulyos vádakát támasztottak ellene, sohasem gondolt arra, hogy hontalan bujdosással mentse meg drága életét. Ott halt meg áldott munkássága színterén : hazája forrón szeretett földjén.

Jézus hazafiságának e gyönyörű jellemvonására gondolva, önként eszünkbe jut s mély honfibanattal tölti el szivünket polgártársainknak e hazából való tömeges kivándorlása. Mintha csak az inség tanyája volna Magyarország s mintha aranyhegyekben bővelkednék a külföld, oly megdöbbentő számban áramlik népünk idegen országba ! Hát hazánk földjének aranykalászt termő rónasága, ásványokban, érczekben gazdag hegyei, Isten áldotta völgyei, halmi nem nyujtanak-e kellő megélhetési módot minden szorgalmas törekvésü honfi számára ? Megengedem én, hogy Amerika kormos levegőjü gyáraiban, sötét, egészségtelen bányáiban — testet, lelket sorvasztó munkával — több pénzt meg lehet keresni, mint itthon a szabad természet nyílt ölné ; de mit ér ez, ha ott künn nem értik nyelveket, nem érzik szivetek dobogását s e mellett mindig ott sajogna lelketekben annak tudata, hogy nincs hazátok, a melyért tenni, áldozni oly édes öröm a honfiszivnek, de a melytől való hűtlen elszakadás a hazaárulással határos bűn bectelen bélyegét sütné homlokotokra ! Azért nincs hőbb óhajtásom, mint hogy : „oltalmazzon az Ur titeket attól, hogy az atyáitoktól maradt szent örökséget“, e drága hazát akár önként, akár édes-szavu csábítók rábeszélésére hűtlenül elhagyjátok ! Higgyétek el, hogy itthon — rokonszivek kedves körében — sokkal jobb izü a mindennapi kenyér, mint idegen földön, hol az üzleti világ kalmárlelkü vállalkozói a bevándorlott munkásban nem az Isten képére alkotott embert, hanem a jövedelmező munkaerőt tekintik csupán, a melyet a legemberietlenebb módon igyekeznek kizsákmányolni. És higgyétek el, hogy a midőn e hon határain belől saját hivatástokat lelkiismeretesen betöltitek, egyttal hazátokat is hiven szolgáljátok, a melynek jólléte, üdve, áldása visszahat reátok, hü és munkás gyermekeire.

Azonban bármily hasznos munkásságot fejtsetek is ki hazátok érdekében, igazán boldogok csak úgy lehettek, ha vallásotok iránti kötelességeiteket is betöltitek.

III.

Hogy valamely tárgyat vagy tulajdont igazán megbecsülhessünk s a magunk és mások javára fordíthassunk, mindenekelőtt szükséges, hogy azt alaposan megismerjük. Az a földmives, a ki nem ismeri kellően szántóföldjének termőképességét s így nincs tisztában azzal, hogy miféle magvakat hintsen annak barázdáiba, aligha fog hordás idején dus kalászatokat takarítani csűrébe. Az az orvos, a kinek nincs elég tájékozottsága a különféle növényeknek, virágoknak a beteg szervezetre való gyógyító hatásáról, bizonyára, nem fog jótékonyan közremunkálni az egészségi viszonyok javulására.

Igy vagyunk a vallással is ker. hivek! Hogy a mi vallásunk vigasztaló, gyógyító és erkölcsnemesítő hatást gyakorolhasson lelki életünkre, legelső feladatunk, hogy annak szellemét, lényegét, irányelveit behatóan megismerjük. Ebben a tekintetben is példát vehetünk nagy mesterünktől. Jézus mielőtt tanítai kezdett volna, alaposan áttanulmányozta ősei vallásos irodalmát. Jól ismerte a mózesi törvények és prófétai iratok drága gyöngyeit, örökbecsű gondolatait és jól ismerte azoknak üres formaságokra vezető rendeleteit. Elvetette közülök azt, a mi muló értékű s részszerint való, a mi kizáróan helyi és nemzeti érdeket szolgál; de megtartotta s tanításaiban értékesítette az örök és egyetemes igazságokat tartalmazó hiteshímet, erkölcsi elveket. Ugy tett, mint az az építő-mester, a ki bár sok új anyaggal rendelkezik, a régi háznak ép köveit, tégláit is fölhasználja építkezéséhez, de kiváló formaérzéke, művészi ihlete fölfogásban, tervben és kivitelben egészen új és eredeti művet alkot.

De Jézus nemcsak ismerte s alkalmazta tanításaiban nemzete vallásának saját felfogásával megegyező parancsolatait, hanem azok szerint is élt és cselekedett. „Ne gondoljátok -- úgymond — hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésére; nem jöttem, hogy azt eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltsen”. És betöltötte. Nem úgy mint a farizeusok, a kik a törvény betűjéhez ragaszkodva „megdézsmálták a mentát, a kaprot, a köményt, de elhagyták az irgalmasságot és tökeletességet”; a kik az utcák szegletein nagy zajjal imádkoztak, de „a hosszú könyörgések színe alatt kifosztották a szegény özvegyek házát”; a kik mikor alamizsnát osztogattak, sipolással vonták magukra a járó-kelek figyelmét, hogy „az emberekől dicséretet nyerjenek”. De betöltötte Jézus a törvény lényegét, szellemét; betöltötte úgy, hogy „soha bünt nem cselekvék, sem

pedig álnokság az ő szájában nem találtaték“ ; betöltötte úgy, hogy „szerte járt és jót tett“ ; fölkereste a bűnösök, szenvedők és tudatlanok társaságát, mert mint maga mondá, nem az egészségeseknek, hanem a betegeknek van szükségük orvosra: s a lelki vakokat, erkölcsi sántákat, bénákat meggyógyította. Szóval: betöltötte a vallási törvényeket szívvel, lélekkel, étellel, cselekedettel!

Jézus példája szerint nekünk is meg kell ismernünk s betöltenünk vallásunk igazságait. Mindenek előtt tudnunk kell, hogy a mi egy Istenünk minden embernek egyaránt szerető édes Atyja, a ki „felhossa az ő napját mind a jókra, mind a gonoszokra“ ; a ki — mert lélek — nem gyönyörködik a test sanyargatásában, a csillogó szertartásokban és füstölgő áldozatokban; előtte csak „a töredelmes szív és alázatos lélek kedves áldozat“.

Tudnunk kell, az emberek testvéreink, bárhol lakjanak, bármely nemzethez, valláshoz, vagy társadalmi osztályhoz tartozzanak is; mert „avagy nem mindnyájunknak ugyanazon egy Atyánk van-e?“ Tudnunk kell, hogy Jézus a mi vezérünk, példaadónk, a kit éppen azért, mert meggyőződésünk szerint valóságos ember volt, teljes bizalommal és reménységgel követhetünk; nem úgy mint azok, kik Istenné emelték őt s ezzel megfosztották magukat követése lehetőségétől. Avagy a fejlődés törvényének alávetett, gyöngé ember követheti-e a tökéletes Isten példáját?! Tudnunk kell, hogy csakis tiszta jellemünk s személyes jó tetteink érdemesítenek az üdvösségre és senki más cselekedetét nem lehet nekünk érdemül beszámítani. Tudnunk kell, hogy saját bűneinkért magunknak kell bűnhödnünk s megjobbulásunk által Isten bocsánatát megnyernünk; mert senki más szenvedése, vagy vére hullása el nem törölheti vétkeinket. „Minden ember magának áll, vagy esik“.

Szent vallásunk tanítja a lélek fokozatos fejlődését. Hiszen lelkünk, mely rokon az Isten lelkével, oly magas vágyakat, erőket tulajdonságokat egyesít magában, a melyek alkalmassá teszik a folytonos tökéletesbülésre. Életének nem szab határt a sirhalom; termékenyítő hatásában, üdvös alkotásaiban s a hű szeretet emlékeiben tovább él, munkál és boldogít. Vagy Pál apostol szavai szerint: „Ha földi hajlékunk elbomol, épületünk leszen Istentől“. Szóval, hiszszük az örökéletet, a lélek halhatatlanságát.

Im ezek vallásunk főbb hitelvei. De nem elég e hitelveket csak ismernünk, hanem kötelességünk azokat be is töltenünk. Mert mit ér például egy kertésznek minden szakismerete, ha tudását nem

törekszik hasznos tettekben érvényesíteni? Avagy az ő pusztá ismerete benépesíti-e kertjét dúsan termő gyümölcsfákkal, szemet, szívet gyönyörködtető virágokkal? A mi életünk is egy gondozatlan kerthez hasonlítana, ha azt vallásunk megismert igazságai szerint nem törekednénk az erények szép virágaival s a jó tettek értékes gyümölcseivel fölékesíteni. És ez nem csak magunk, hanem vallásunk iránti legszentebb kötelességünk is. Mert jól jegyezzük meg, az emberek általában sokkal kevésbbé vizsgálják valamely vallás igazságainak becsét, mint ugyanazon vallás követőinek életét, jellemét, magaviseletét. És ha látják, hogy a követők becsületos életet folytatnak s szívesen nyújtanak segítséget bármely hitfelekezetű embernek, bizonyára érdeklődni kezdenek ápoló édes anyjok, vallásuk iránt is, mely ily jóra való, tiszta erkölcsű embereket növelt hiveiből. Hígyjétek el, hogy a hitelveink szerint való élet és cselekedet által sokkal több hívet és barátot szerezhettek egyházunknak, mintha úton-útfélen azzal dícselkednétek, hogy a ti vallásotok a legjobb és legigazabb vallás . . .

Jézus a lelkében kialakult vallásos nézeteihez szívósan ragaszkodott. Azoktól őt „sem ígéret, sem adomány, sem élet, sem halál“ el nem szakaszthatta. Ezméiért fölládozta drága életét.

Oh mennyire nem követik Jézust e tekintetben a mai keresztények! Mintha csak ruha vagy áruczikk volna a vallás, oly könnyen cserélgetik az emberek. Pedig ma nem rémit sem a máglya, sem a kinspad, sem a hitnyomozó törvényszék; szabad a szó, szabad a gondolat, szabad a vallás gyakorlata; csak az a sajnós, hogy rab a lélek, rabja az anyagi haszonnak, a vagyon és pénz szerelmének. Csak jövedelmező állás ígérkezzék, csak egy kissé az egyházi teher könnyíttessék a más hitűek részén: mily sokan készek a vallásváltoztatásra! Bizony ritka napjainkban az az ember, ki a vallása elhagyásáért anyagi hasznot kínáló lélek-kufárnak sértett önérzettel mondaná: „veszsen a te pénzed“, az én hitem az én üdvösségem!

És ha a mi vallásunkban — a hitviták eszmeforradalmának idején — volt annyi erő és fönség, a melyért Dávid Ferencz érdemesnek tartotta fölládozni nemes életét; ha a mi vallásunkban — egyházi életünk gyászos emlékű korszakaiban — volt annyi jellemet formáló s szívet termékenyítő gondolat, a melyért buzgó hitelődeink készebbek voltak üldözést, börtönt, mellőztetést szenvedni, semhogy drága hitüktől elszakadjanak: avagy mai sokkal szabatosabb formájú

s tisztább szellemű vallásunkban ne volna-e annyi vonzó szépség és meggyőző igazság, mely a hozzá való hű ragaszkodás érzetét fülébrezsze s folyton ébren tartsa szivetekben?! Van! Csakhogy lélek kell hozzá; az anyagiasság nyügeitől mentes, tiszta lélek, mely megérteni és méltányolni tudja; lélek, a mely hiteseiminktől ihletve, tudjon izzó hevületbe, fűsleges mámorba jönni, s aztán tudjon tenni, alkotni és áldozni.

Bár jól tudom, hogy korunk anyagiás irányú gondolkozásának dermesztő, a hit virágait sűrűn hervasztó légköre a ti lelketeket sem hagyta érintetlenül; bár szomoruan tapasztalom, hogy hiveink közül egyiknek-másiknak nincs oly szilárd jelleme, hogy a hitét ostromló kísértőt e szavakkal utasítsa el magától: „távozz tőlem sátán“: mindazonáltal nem esem kétségbe vallásunk jövő sorsa felett, sőt bizom annak folytonos térfoglalásában. Hiszen ma már minden művelt nemzet körében vannak szabadszellemű gondolkozók, a kik meleg rokonérzést tanusítanak hitelveink iránt. Hiszen e kised gyülekezetünkben is örömmel látom, hogy gyönyörűséget találtok hitünk igazságaiban s kész szívvel áldoztok egyházunk oltárán. És ez természetes is. Mert hiszen a mi drága unitárius vallásunk táplált titeket édes „tejnek italával“ zsenge gyermekkorotok vidám és gondtalan éveiben; ez bátorított, ha a küzdelmes élet mnnkamezején csüggedtetek; ez gyógyította be szivetek sebét, ha családokat kis kertjében egy-egy szépen nyíló rózsabimbó elhervadt; ez legyen hát éltetek utolsó pillanataiban is az örökélet reményével biztató, kedves angyalotok! Avagy gondoljátok-e, hogy egy más vallás igazán boldoggá tehetne titeket? Nézetem szerint úgy járnátok a vallás változtatással, mint az a gazda, ki dúsan termő fáját idegen talajba ülteti át. Meglehet, hogy fája életben marad, de aligha fog többé oly viruló lombot hajtani s oly izletes gyümölcsöt teremni, mint előbbi helyén. A ti szivetek is egy élőfa, mely vallásunk igazságai-ból táplálkozva, a szeretet, béke és megnyugvás édes gyümölcseit termi számatokra. De ha szivetek fáját egy más vallás földjébe helyezitek át, a többi között valószínűen a lelki megrázkódtatás, az önmagatokkal meghasonlás fanyar termésével is megkinál titeket. De boldogok lesztek, ha vallásunk hitelveit megismerve s azok szerint élve, hozzájuk törhetetlen hűséggel ragaszkodtok szivetek utolsó dobbanásáig. És ez annál kívánatosabb, mert csakis az igaz vallásosság ad erőt arra, hogy eleget tehessetek embertársaitok iránti kötelességeiteknek.

IV.

Jézus bár nagyrabecsülte a család, haza és vallás üdvös intézményeit, mindazonáltal érdeklődésének főtárgya, középpontja az ember. Az ember, a testvéries közösség, a társadalmi együttélés szempontjából. Mert sehol annyi vérező sebet, annyi kibékítésre váró éles ellentétet nem látott, mint az embernek embertársához való viszonyában, a társadalmi életben. Látta a különböző társadalmi osztályoknak egymás ellen vívott elkeseredett harcát, ádáz küzdelmeit. Látta egyik felől a büsrke, gőgös magatartást, másik felől az irigység és gyűlölet izzó szenvedelmét. Látta egyik részen a hatalmas úr szívtelenségét, másik részen a porig alázott szegény szálnalmas helyzetét. Látta egyik oldalon az öncélú gazdagság szülte csillogó vétket, másik oldalon az irtózatos nyomor fertőjében tenyésző bűnök. S mindezeket látva, mély szánalom és határtalan szeretet támadt szívében, nyomorgó embertársai iránt. Aztán határozott és tett. Hogyan, mily gyógyszerekkel kívánta orvosolni a társadalomnak e régi, de napjainkban is folyton megújuló betegségét? Talán izgató, vérforraló beszédet intézett a sorsával elégtelen néposztályhoz s megostromoltatta vele a gazdagok palotáit? Nem! Hiszen maga mondja: „A kik fegyvert fognak; fegyver által vesznek el“. Talán a földnek, a vagyonnak, egyenlő részekre osztása útján akarta kiegyenlíteni az érdekellentéteket? Nem! Hiszen a más örökségében minden jogos alap nélkül osztolni vágyó embert e szavakkal utasítja el: „Ember, kicsoda tett engem közöttetek osztóvá vagy bíróvá“? Vagy talán az egyesek birtokainak közös tulajdonná tévése által kívánta a testvéries közösség gyönyörű gondolatát megvalósítani? Nem! Hiszen ezzel az öntörekvésnek és önszorgalomnak egyenesen útját vágta volna az, kinek legfőbb célja az egyéni nemes tulajdonságoknak minél fokozottabb mértékben való érvényesülése. Jézus tehát nem a vagyoni állapotok gyökeres átalakítása, nem is a társadalmi választófalak erőszakos lerombolása által szándékozott közelebb vinni az embert embertársához, hanem a szíveket akarta odáig nemesíteni, hogy gazdag és szegény, úr és szolga, munkás és munkaadó kölcsönösen becsüljék meg, szeressék, támogassák egymásban az embert, a testvért, az Isten gyermekét!

E magasztos cél szolgálatára irányulnak Jézus legszebb tanításai. Megesendül ajkain a szeretet nagy parancsolata. „Szeresd felebarátodat, mint magadat“. Kezünkbe adja az emberbaráti köte-

lességek zsinormértékét: „A mint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is úgy cselekedjétek azokkal“. Az igazi nagyság, valódi méltóság babérkoszoruját azok homlokára helyezi, a kik legtöbbet dolgoznak embertársaik javára: „A ki közöttetek első akar lenni, legyen a ti szolgátok“. A megbántott szíveknek nem adja tanácsul: „szemet szemért, fogat fogért“, de szelid jósággal inti őket: „Szeressétek ellenségeiteket; áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak; jót tegyetek azokkal, a kik titeket gyűlölnék“. De összes tanításai közül talán egyetlenegy sem adja oly hű és tökéletes képét az emberbaráti kötelesség miként való betöltésének, mint a könyörülő samaritanus megragadó története. Nem mondom el részletesen ez általatok is jól ismert gyönyörű elbeszélés tartalmát. Csak három főgondolatára irányítom szíves figyelmeteket. Egyik a személyes segítség, mely azonnal bekötözi a vérző sebeket; másik az áldozatkész szivesség, mely a beteg gyógyítására pénzt ad át a fogadósnak; végül fokozza a jó tett értékét az a minden önös érdeket kizáró körülmény, hogy az irgalmas samaritanus oly nemzetségből származott, mely ellenséges viszonyban állott a megsebzett útas nemzetségével. Követésre méltó, örökszép példája ez a nemes jöltevésnek! És Jézus mindeme gyönyörű tanításaira ráüti a hitelesítő pecsétet saját személyes szolgálataival. Belevegyül a nép hullámzó tömegébe: szegényeket vigasztal, lelki betegeket gyógyít s szívesen ad tanácsot az igaz élet útjától messzire tévedt vándoroknak. Az utolsó vacsora végeztével — Úr és mester létére — megmossa tanítványainak lábait, mondván: „Példát adtam nektek, hogy a mint én cselekedtem veletek, azonképpen cselekedjétek ti is“ . . .

Jézus példaadása, tanításai nekünk is szólnak, ker. hivek! Hiszen az emberi természet alaptulajdonságaiban ma is ugyanaz, a mi Jézus korában volt. A fűnhéjázó gőg, a szívtelen önzés, a hideg közönyösség, a mások érdekeivel nem törődés szomorú tünetei csak úgy jelentkeznek társadalmunkban, mint Izrael népénél. A vakok, bénák, sánták, elhagyottak és sorsüldözöttek száralomra méltó csapatával éppen úgy találkozunk mi is, mint a názáreti próféta . . .

Most a nyomor gyermeke kopogtat ajtódon; talán csak egy darab kenyered van, de azt is szívesen osztod meg a szegény éhezővel. Tetted szép, dicséretre méltó. Majd a köztereken, piaczkokon béna koldusok esdeklő szava érinti füleidet; jóságos lelked könyörületességre indul s néhány fillérrel segítesz rajtuk. Adományod

kedves Isten előtt. Most tűz- és jégkárosultak folyamodnak segélyedért, majd a mindenükből kifosztott árvák és özvegyek fordulnak hozzád kegyes támogatásért s te mindeniknek jókedvűen adakozol. Emberséges, keresztényhez illő dolgot cselekszel. Mindezzel felebaráti kötelességet teljesítesz. És mégis, mindez csak parányi része annak, a mit tőlünk Jézus követel. Ő nem elégszik meg esupán az alamiznaszerű segély nyújtással, mely a legjobb esetben is csak a meglevő bajok enyhítésére, de nem gyökeres gyógyítására szolgál. Ő azt kívánja, hogy oly társadalmi munkásságot fejtsünk ki, a mely minél kevesebbre apaszsa le ez inség gyermekeinek számát. Ő azt kívánja, hogy térjünk be a szegények hajlékaiba, keressük föl a munkanélküliek tanyáját, lépünk érintkezésbe a könnyelmű életre esábitott lelkek társaságával s mindenütt lessük el, puhatojzuk ki, hogy kinek-kinek miféle munkára van ügyessége, hajlama, rátermettsége. S mikor ezzel tisztába jöttünk, ébreszszük föl bennük a vállalkozási kedvet s adjuk, vagy szerezzük meg nekik a munkára való alkalmat. Hígyjétek el, ha foglalkozás nélkül való embertársainknak kezükbe adtuk a munka eszközét, ezzel a legáldásosabb emberbaráti kötelességet teljesítettük. Mert a munka a mellett, hogy tisztességes megélhetési módot biztosít, megóv minket az unalomszülte vétkes gondolatoktól; megőriz a rossz társaságok, szerencsétlenség ragadó árjának örvénybe sodró veszedelmétől; megnemesíti szívünket, fokozza önbecsérzetünket s fölvértézi jellemünket a kísértések ostromló tábora ellenében. Saját munkánk megtanít becsülni a mások munkáját; tudatára ébreszt annak, hogy embertársaink, kik a közjó érdekében fáradoznak, épp oly hasznos tagjai a társadalomnak, mint mi vagyunk, s így a munka üdvös kapcsolatot, testvéries viszonyt létesít ember és ember között. Jótékony hatására közelebb férkőznek a szívek egymáshoz; megszűnik a rang, czim, vagyon és nemzetiség szerint való osztályozás; mert a becsületes munka mindnyájunkat ugyanazon rangra emel: az emberi méltóság, az emberi önbecsérzet magaslatára!

Ez a magasztos czél lebegett Jézus előtt, midőn a társadalom újjáalakításán fáradozott. Ez ösztönözzön titeket is kedves hiveim, az emberbaráti kötelességek hü betöltésére. De akár személyes szolgálattal, akár szíves áldozattal munkáljátok is embertársaitok üdvét, sohase legyetek személyválogatók. A sürgető nyomor, a kiáltó szükség hívására tegyetek félre minden melléktekinteteket. Lám a könnyörülő samaritánus idegen nemzetbeli utas fájó sebeit kötözgeti.

Jézus a keresztfán bántalmazóiért imádkozik. Ne feledjétek, nincsen az a hideg szív, melyet a munkásszeretet áldást hintő sugara föl ne melegítene; nincsen az a boszút lihegő ellenség, ki a jóindulatú támogatással szemben el ne dobna kezéből a megtorlás fegyverét, s így a jótétevés nemcsak segít és boldogít, hanem javít, nemesít, jóakarókat és barátokat szerez.

Aztán ha jót tettetek, felejtsetek el. „Ne tudja a ti balkezetek, mit cselekszik jobbkezetek.“ Ne hiúságból, vagy önző számításból tegyetek jót, hanem azért, mert érző szívetek nem tud közönyösen viselkedni a mások szenvedése iránt; mert jó lelketek a kezeitek munkája nyomán fakadó örömben a legnagyobb örömet találja. És ha szíves fáradozástokért hálát, elismerést, jutalmat nem nyernétek is, sőt az irigység letépni törekednék homlokotokról az igaz érdem koszoruját, még akkor sem szabad félbehagynotok nemes munkátokat. Van egy drága kincse az embernek, a mit a kaján világ rágalmozó nyelve bé nem szennyezhet: s ez a becsületes munkás tiszta lelkiismerete. E drága tulajdon a hiven betöltött kötelesség édes önérzetével jutalmaz titeket, s ha csüggednétek, lankadnátok, szeliden biztat: tovább, tovább az emberbaráti szeretet építő munkájában!

Ker. hivek! Ime föltártam előttetek családunk, hazánk, valóságunk és embertársaink iránti kötelességeinket s egyuttal rámutattam arra is, hogy miként kell azokat — Jézus példáját követvén — hiven betöltenünk. Vajha ez alkalommal lelkem mélyéből fakadt gondolataim szent elhatározásra s gyümölcsöző munkásságra buzdítanák szíveteket, hogy áldásos törekvéseitek által nemesülne a családi élet, gyarapodnék hazánk jólléte, terjedne drága hitünk és növekednék embertársaink igaz boldogsága! Ámen.

KELEMEN ÁRPÁD.

Gondolatok.

1908 július 17. Ha nem tudjuk megnyerni a mások jóakarátát, rokonszenvét, bizony, bizony nehéz lesz a sorunk és csak nagy küzdelemmel érhetünk célzt.

Két dolgot kell, hogy az ember meggondoljon: gáncsnélküli tisztességet és még azt, hogy még élni is kell. Ki a ketótt össze tudja egyeztetni, hogy egymásnak útját ne állják — az derék munkát végez.

A földmives jól elkészített talajba elveti a magot — azután várja mit ad a jó Isten. Egyébben is úgy van. E nélkül ninesen áldás, siker.

Ne mond, hogy jó ember vagy, csak azt, hogy az akarsz lenni. Ekkor mondasz igazat.

1908 július 21. Az emberek nagy része egoista. — E telhetetlen állapot magunkban hordozzuk, mely ha közelében valahol egy kis hasznot lát — mohón nyújtja ki utána vágyakozó esápjait. Nagy önmegtagadásunkba kerül, hogy lemondásra bírjuk arról, mire tulajdonkép nem lehetett igénye — csak önös gondolkozása tudja úgy csoportosítani az okokat, mintha az jogos, vagy nem támadható tulajdonát képezné. Étvágya kitünő. Ép azért örökös nyugtalanságban tart; mindig is idegessé tesz, mert kirohanásra kész, hogy zsákmányát el ne szalaszsa.

Becézük, mintha legjobb barátunk lenne, pedig lelki nyugodalmunk megölője.

Első szavunk, első gondolatunk mindig a rossz, csak a megfontolás és lelkiismeretünk komoly intelme térít el attól, hogy meg ne tegyük.

Az az állam erős és annak látszik jövője biztosítottnak, melynek polgárai vagyonosok és melynek ez irányban fejlődése nem stagnál, hanem az idővel gyarapszik. A mellett szükséges, hogy a közügyekben vezetést ugyanez egyének, kik társadalmi állásuk és vagyoni helyzetüknel fogva minden tekintetben függetlenek, ha

van arra való tehetségük is, tartsák kezükben, kiket nem feszélyez senkinek kegyes, vagy lesújtó tekintete.

Bár ez így van; mégis ellentét forog fenn: ez elemeket a közügyekben való részvételük által, kivonjuk tulajdonképeni működés körükből és ezáltal a nemzeti, általános vagyonosodást is károsítjuk.

A közügyek szolgálatánál nemcsak az időt kell számítanunk, melyet az elvesz, hanem azt az anyagi veszteséget is, melyet azáltal magánügyeik szenvednek. Ez az a nagyobb áldozat, melyet az annak hoz, ki hazájának díjazás nélkül szolgál.

Csak legnagyobb birtokosaink és tőketulajdonosaink tehetik anélkül, hogy azt megérezzék.

Ezt gondolják meg jól, kik oly kiesinybe veszik sokak köztevékenységét.

1908 július 28. Az áldozat csak akkor áldozat, ha valóban áldozat annak, a ki meghozza. Így fogva fel a dolgot, nagyon megapad az úgynevezett áldozatok száma.

A hiúság oly lépcső, melyre mindenki rálép. Fokain haladva, az embert mind magasabba csalogatja; míg a tetőre érve, feljebb már nem mehetvén, győződünk meg róla, hogy hiábavaló dologban törtük magunkat.

Kevés embert ismertem, kiben valamely hiúságot ne észleltem volna és még kevesebbet, ki azt magáról — beismerte.

Nincs nevetségesebb alak, mint a férfi, ki a szépségére hiú.

Hiúság nagyravágyással párosulva, mennyi szerencsétlenséget okozott családban, társadalomban, hány nemzetnek, országnak ásta meg sirját.

1908 sept. 4. Az a szomorú ezen a világon, hogy kevés az olyan ember, kit igazán becsülni tudok.

A mások dolgánál meglátjuk: mit kellett volna másképp tenni. Honnan van az, hogy a magunkénál nem alkalmazzuk?

A ki más kárán tanul, idegen tulajdont fordít saját hasznára, a nélkül, hogy másnak kárt okozna. A szerzésnek legolesőbb módja. Érdemes lenne, hogy többen kövessék.

1908 nov. 9. Nietzsche Frigyes „Jenseits von Gut und Böse“ munkájában a 40. szakasz alatt így ír: „Vannak oly gyöngéd, finom esetek, midőn jól tesszük, ha azokat egy durvasággal leöntjük, hogy reájuk ne lehessen ismerni; vannak a szeretetnek és a tulcsapongó nagylelkűségnek oly cselekedetei, melyek megtörténtével semmi sem tanácsosabb, mintha az ember egy pálcát vesz és

azzal annak tanuját jól elveri, hogy azáltal emlékezőtehetségét megzavarja.“ Tovább ugyanazon munkában a 293. sz. alatt: „Egy férfi, ki így szól: „Ez tetszik nekem, ezt magamnak veszem el, azt oltalmazni fogom és mindenkivel szemben megvédem“; egy férfi, ki egy dolgot vezetni, egy elhatározást végrehajtani képes; egy férfi, kinek haragja és hozzá kardja van és kihez a gyengék, szenvedők szívesen közelednek és kihez már ösztönszerűleg tartoznak, röviden egy férfi, ki egész lényében úr — ha egy ily férfi szánalmat érez. Nő! Ily szánalomnak van értéke. De mit ér azoknak szánalma, kik maguk is szenvednek? Vagy azoké, kik szánalmat prédikálnak! Egész Európa majdnem mindenütt a szenvedés iránt beteges megindulást és feljajdulást mutat és egyszersmind a panaszban egy kelletlen önmegnemtartóztatást, egy elkényeztetett elpuhulást, melyet, hogy annak valamely magasabb rendeltetési érzélatot adjon, vallással és philosophus csecsebecsékkel kíván felékesíteni — valóságos cultussa van a fájdalomnak. Úgy vélem, hogy a férflatlanság az, a mi az ily eljárásból legelőbb az ember szemébe ötlük, melyet ily ábrándozó körökben szánalomnak kereszteltek el. A rossz izlés eme legújabb fajtáját erélyesen és alapjából ki kell tiltani és kívánom végre az ellen talizmánul, szívünk felébe és nyakunk köré fűzzük a franczia „gai saber“, a jókedvű tudományt „a Fröhliche Wissenschaft“-ot, hogy a németek is megérthessék.“

Lám mily stoikus nyugalommal hódol a genialis philosophus az epikuri életnek, de mindemellett honfitársai nem vették be az „uebermensch“ feletti tanácsait, melyekben a mostani kort csak átmenetnek, hidnak tartja egy jobb jövő felé: a napsütötte déli világosság felé, melynek mi jelenben élők csak reggelét éljük. Ennek bizonyosságául szolgáljon, hogy Németországban ma a vagyontalan és szegénysorsu nők számára jogvédő-állomásokat létesítettek és más emberbaráti intézményeket állítottak fel.

BÁRÓ PETRICHÉVICH-HORVÁTH KÁLMÁN.

Kanyaró Ferencz.

1859-1910.

A hol a vallásszabadság elvét a nemzeti fejedelemség korszakában kimondták, Tordán látott napvilágot; s a honnan a vallásszabadság mozgalma kiindult, Kolozsvár városában tanult. Kénosi Tózsér János történettudós példája int feléje buzdítólag a multból, Jakab Eleké a közel jelenből. S élete jobb részét az unitarius történetírásnak szenteli.

Belémerül a XVI.-ik száz nagy hitvitáinak vizsgálatába s a legapróbb részletekig tanulmányozva, folyóiratunkban megkezdí ama tanulmányok közlését, melyekből később egy egész könyv kerül ki, legértékesebb műve: „Unitariusok Magyarországon“. A hitjavítás a tárgya azután következő munkáinak is. („Unitarius történetírás és Kálvinorthodoxia“; Dávid Ferencz életrajza“).

Merész harciosa hőseinek, az ellenfélle szembe csaknem a kimélet határain túllépve. Élénk tollat forgat sajtószereí írásmóddal, de tagadhatatlanul mindig sok adatkészlettel.

A részletes ismeretbőség jellemzi az ifjúság tanításában is előadásait s a nemzeti irodalomnak és történelemnek hivatott tanítója.

Az utóbbi években a kör emésztette. De addig kifejtett munkássága fenn fogja tartani emlékét. A kik a XVI. száz vallási reformjának történetével foglalkoznak, a korán elhunyt unitarius történetíró nevével sokszor fognak találkozni.

PÉTERFI D.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Kisebb dolgozatok a magyar protestantismus történetének köréből. Irta: Zoványi Jenő. Sárospatak, 1910. I—XII., 1 - 255 l. Ára 5 kor. 50 fill. E kissé hosszadalmas című könyv Zoványinak 1887-től 1909 végéig különböző szakfolyóiratokban megjelent magyar egyháztörténeti tanulmányait foglalja magában. Értékes gyűjtemény s mindazoknak, kik egyháztörténeti studiummal foglalkoznak, figyelmükbe ajánljuk. A történetíró Zoványi e könyvben kiválóságaival, hibáival együtt jelent meg. A hiba emlegetésével nem hirhedt „Függeléké”-re czélozok, melyet a Warga-féle Egyháztörténet III. kötetéből kiteptek, s mely itt egész terjedelmében olvasható. E cikk sokkal több hozzáértéssel van írva, semmint elítélői hitték. Hogy Kálvin később lépett föl Luthernél; hogy ő csak folytatta, mit a wittenbergi szerzetes megkezdett: oly állítások, melyeket a külföldi egyháztörténészek régen elfogadtak. A reformatio ismerője azon az állításon sem ütközik meg, hogy „Kálvin nem volt teremtő lélek, csupán eklektikus.” Hiszen az egész hitújítás nem egyéb „restitutio Christianismi”-nél. Kezdve szent Bernáton, a római katolikus egyház összes atyái ez után esengtek. Le renouvellement volt a waldensek jelszava; a XV. század 3 nagy conciliuma az apostoli egyszerűség visszaállítását követelte; Pius Mirandula, Faber Stapulensis, Agrippa, Reuchlin, Erasmus a régi kor visszaállításán munkáltak. Az ujrakeresztelők híres könyvüket 1528-ban „Restitution” czimmal nyomatták ki. Nielaes, Joris, Campanus s a XVI. század első tizedeinek egyházi írói mind e fogalmat hangoztatják. Serveto, mielőtt híres Restitutio Christianismi-ját megírta, untilg elhasználta e kifejezést. Ezen az alapon készítette el Luther is 95 thesisét, mely irat kiinduló pontja volt az egész hitélet megjavításnak. Ezek után nem szükség Köstlin, Nippold, Nisard, Zeller, Kampschulte, Stähelin stb. monografiáira hivatkoznom annak igazolásánál, hogy a Luther által kifejezésre juttatott egyházi restitutio gondolata többé-kevésbé módosított formában Servetonál, Zwinglinél, Melanchtonnál, Kálvinnál, Socinusnál, sőt Dávid Ferencnél is következetesen megtalálható. Zoványi cikkének

ez állításai helyesek s azokat csak a mult dolgaiban való teljes tájékozatlanság vonhatja kétségbe. Azonban mégis nagy hibája van e „kitépelt írás“-nak: az egyoldalúság. Úgy bemutatni egy vezető egyéniséget, hogy az olvasó figyelme csupán a hibákra, gyöngeségekre irányuljon s a kiválóságról csak azért hallgatni, mivel az másutt amúgy is bőven van fejtegetve: nem csupán tapintatlanság, hanem irodalmi illetlenség; a ki ilyet tesz, a kellő megróvásra méltán rászolgál.

Ezt az egyoldalúságot megtaláljuk a „Kisebb dolgozatok“ más czikkeiben is. Pl. „A reformatio Magyarországon a mohácsi vészig“ című fejezet nem adja azt, mit ezim szerint ígér; szól Felső-Magyarország, a királyi területek s a királyi udvar reformatiójáról, azonban alig emlékezik meg Erdélyről.

Egyéni hibájául kell felrónunk fölösleges szószaporításait is, mivel főleg kritikáinak értékét szállítja le. Különösen kellemetlenül érint ez Kanyaró és Pokoly könyvének bírálatánál. Ha kevesebb „általános megjegyzést“, de több „tévedést“ ad tudtunkra, lehetőleg a helyreigazítással együtt: munkájának nagyobb haszna lett volna.

Az említett hibák nem tudják eltakarni a „Kisebb dolgozatok“ valódi értékét. Ahhoz, hogy miként kell látszólag jelentéktelen adatokat úgy beilleszteni a köztörténetbe, hogy általa tudásunk gyarapodva módosuljon: kevesen értenek Zoványinál jobban. Tanulságos élvezettel olvasható e nemben „Sárospatak reformatiója“ és „A debreczeni hitviták“ című fejezetek. Összefoglalásai nem oly sikerültek, mint új adat fölfedezései. Nem egyszer Szilády Áront juttatják eszünkbe e miniatürmunkák. Zoványi történetírói munkásságának valódi iránya e „homokszemek“-hez vezet; ez aprólékoskodás az ő legkedvesebb foglalkozása. Ezzel függ össze az, hogy összefoglalásaiban a külső cselekményekre fekteti a fősúlyt, ellenben az egyes eseményeket egybekötő gondolatot ritkán keresi, még ritkábban találja meg.

(Dr. B. I.)

Bírálati megjegyzések Zoványi Jenőnek „Sárospatak reformatiója“ című közleményére. Irta: *Szinyei* Gerson. Sárospatak, 1910. E 20 oldalnyi terjedelmű cikk Zoványi „Kisebb Tanulmányai“-ban levő egyik tanulmányt bírálja, azt igyekeztvén kimutatni, hogy a sárospataki iskolát az öreg Perényi Péter alapította, ki egyik legelső protestáns főúr volt Magyarországon. Tanulságos megjegyzések olvashatók benne Zoványinak egyéb állításaira vonatkozólag is.

(Dr. B. I.)

KÜLÖNFÉLÉK.

A vallás- és közoktatásügyi ministerségre, melyet a kormány változásával dr. Székely Ferencz igazságügyi minister ideiglenesen töltött be, gróf Zichy János neveztetett ki. Gr. Zichy erős hitű r. katolikus, a mi azonban még nem zárja ki, hogy mint az állam ministere, liberalis valláspolitikát ne kövessen.

Gróf Tisza István a lelkészképzésről a ref. konventen általánosan figyelemkeltő nyilatkozatot tett, melyben egyebek mellett ezeket mondja:

„A lelkészképzést két irányban kell bővíteni. Egyik a szorosán vett cura pastoralis intenzivebb felkarolása, a közvetlen, bensőbb érintkezés a hivekkel, a másik a foglalkozás a társadalmi mozgalmakkal. Nem szociológia kell ide. A szociológia nem precíz tudomány. Ammyira elvont, hogy egyáltalán nem alkalmas a lelkészek felfegyverzésére. A lelkész csak dilettáns fogalmakat szerezhet a szociológiáról. Nem a szociológia, hanem a *nemzetgazdaság ismeretére kell törekedni*. Ezen elméleti ismeretek alapján kell, hogy a lelkész megismerkedjék a gyakorlati kérdésekkel is, a melyek az alsóbb néprétegek felemelésére alkalmasok. A cura pastoralis elméleti és gyakorlati uton ismerttetendő meg a leendő lelkészekkel. Különösen tanulmányozni kell az e tekintetben igen előre haladt külföld hasonló irányu mozgalmait. Arra való embert kell kiküldeni tanulmányutra, s az illetővel azután taükönyvet íratni a cura pastoralisról.”

Megjegyezzük, hogy mult évi unitárius Főtanácsunk már felvette a theologus növendékek tárgyai közé a nemzetgazdaságtant, a minek tanítását részünkről is igen fontosnak és szükségesnek tartjuk.

A vasárnap megünneplésére a székelyudvarhelyi unitárius egyházközség közelebbről tartott közgyűlésében Pálffy Aladárnak a következő fontos indítványát tárgyalta:

„Tekintettel az 1868. évi LIII. t.-cz. 19. §., valamint az 1879. évi XI. t.-cz. 52. §-ára, továbbá a vasárnapi munkaszünetről alkotott 1891. XIII. t.-cz. hézagos voltára, a mennyiben ezen utóbbi

törvény csak az ipari munkásokra terjeszti ki a vasárnapi munkaszünetet, ellentétben az 1868. évi LIII. t.-cz. 19. §-ával, mely mindenféle munkát eltilt, s így az állami tisztviselők nem élvezhetik ennek áldásos voltát, mert vásár- és ünnepnapokon is dolgozniok kell, habár semmi akadály sem forog fenn, hogy a munkaszünet rájuk is kiterjesztessék, hogy legalább ünnepnapjaikon a tisztviselők templomaikban akadály nélkül megjelenhessenek, s hogy 6 napi odaadó munka után egy nap pihenhessenek s e napot családjuknak és vallási érzületüknek szentelhessék; az egyházköztség indítsa actiót a maga felsőbb fórumai útján, nyujtsa be ezen indítványt a köri közgyűlésnek és Udvarhelyvármegye törvényhatósági közgyűlésének is tárgyalás céljából s egyúttal kellően megindokolt átiratban keresse meg a helybeli nagyrabecsült társ egyházközségek tisztelendő egyháztanácsait is az eszme leendő propagálására s kérje fel nevezett egyháztanácsokat és a vármegyei közgyűlést is az indítványnak a maguk illetékes hatóságaik elé leendő felterjesztésére, illetve a legjobbnak vélt út-módnak megtalálására abban, hogy a jelzett országos törvény alapján, a tisztviselőkre a vasárnapi munkaszünet kiterjesztessék, hogy a tisztviselők templom gyakori látása megkönnyítve legyen és hogy az állami tisztviselőknak is épúgy, mint a vármegyei tisztviselőknak és az ipari munkásoknak a vasárnapi munkaszünet, biztosíttassék. Kérje továbbá a vármegyei törvényhatósági közgyűlést, hogy a képviselőházhoz és a kormányhoz a vasárnapi munkaszünet ügyében intézzen feliratot és az összes törvényhatóságoknak pártolás céljából küldje meg“.

Csak az indítvány szellemében járunk el, midőn ezen ügyet a legnagyobb tisztelettel áttesszük a Tisztelendő Egyháznak és a vármegyei törvényhatóságnak is megtárgyalás s elfogadás után illetékes fórum elé leendő juttatás céljából.

Mindehhez hosszas indokolás nem szükséges. Sőt magában véve már ez oly tény, melynél könnyen átsiklani a keresztény egyházi testületeknek nem lehet s nem szabad. Ugy kell néznünk azt, mint az ébredező vallásos lelkiismeret jajsavát a sivár és kietlen közélet mezején. . . . A század uralkodó világnézete a socialismus tüzetől túlfűtve, a templom küszöbében állva nagyhangú kijelentéseket kockáztat, hogy az istentisztelet csak a szegényebb, a miveletlenebb néprétegeknek való, hogy a vallás helyére lépett a tudás, s hogy a keresztényi érzelmektől üresre separt emberi szívnek megnyomortása, s a tiszta és ideális erkölcsi érzéknek megtompítása. . . . a kultúra követelménye, a fejlődés jele! Vajjon hol van az erős, forró hittől hevített, lelkesedésben munkás közvélemény, mely az emberi természetre mért kibeszélhetetlen veszély ellen felemelve tiltakozó szavát? A kibeszélhetetlen keresztényi érzélem, azoknak hiába beszélünk! Ellenben a művelt magyar társadalomban sokan vannak, a kik tudják és érzik is, hogy a kereszténység szép feladata semmi más, mint az egyént jobbá és megelégedettebbé tenni, az összes kötelességeire inteni, a belsőt megtökéletesíteni, hogy a

külső cselekvésekben úgy folytatódják. Sokan vannak, kik át vannak hatva attól az erős meggyőződéstől, hogy a vallás míg tekintélyt nyerne a legműveltebbek templom gyakorlásától, addig a közélet viszont csak melegséget nyerne, ha a vallás eszméi a műveltebb lelkeket az idealisabb élethez és a nyugalomhoz, a munka, béke forrásaihoz szellemi erősbülésre vezérelnék. Ennek tudata kell, hogy kimozdítson bennünket a társadalom legjobb erőinek összeszedésére, sajnálatos körülmények miatt a templom megesorbult tekintélyének új fényben való ragyogtatására, megragadására annak a felénk nyuló kéznek, melylyel sikerülni fog, hogy egységesebb közszellem lépjen minden helyre, hol ma a gúny, a szitok, a jelszóbolondítás s minden szent dolog tiprása üzetik.

Hisszük, hogy mindezen indokainkat a tisztelendő egyház, valamint a törvényhatóság közgyűlése nálunknál még sokkal inkább átérzi s értésének erejével, tekintélyének súlyával az ügyet még sokkal nagyobb erővel és sikeresebben fogja a cél felé vivő útra terelni, mint azt mi tehetjük.

Eppen ezért ismételtén is kérve indítványunk elfogadását s az azzal kapcsolatos intézkedések megtételét, vagyunk tisztelettel Székelyudvarhely, 1910. évi márczius hó 25.

Deák Lajos, gondnok.

Bölönyi Vilmos, lelkész.

Dr. Gálffi Endre †. A martonosi Gálffiak erős, kemény nemzetségéből való. Úgy állta meg helyét is. A múlt száz hatvanas éveiben Kolozsvár városának egyik tekintélyes, kereséft orvosa volt s azután a polgári életet a katonáival cserélve föl, a megalakult honvédségnél szolgált, mint orvos. Foglalkozása lekötötte és ritkán vehetett részt egyházi ügyeinkben, de hitsorsosaival mindig együtt-érezett és érdeklődött adományaival is intézményeink iránt. E szel-lemet hagyta fiára is, kit a katonai pályára nevelt.

Gyászhirek. *Dr. Martonosi Gálffy Endre* nyug. m. kir. honvéd főörzsorvos, a Ferencz József-rend lovagja, egyháztanácsos életének 77-ik évében febr. 18.-án Kolozsvárt elhalálozott. A család részéről gyászolják: özvegye Gálffy Endréné, Makkai Katalin; gyermekei: Gálffy Gyula es. és kir. utászzáados, Gálffy Róza, Bányai Kálmán es. és kir. százados neje s nagyszámu rokonság. — Hadházy Sándort, a magyarországi unitárius egyház pénztárnokát és családját érzékeny veszteség érte. Kisebbik fiok, egyik szép reményük, ifj. *Hadházy József* III-ik gymn. osztályu tanuló febr. 22.-én hosszas szenvedés után megszűnt élni. — Lakatos Ferencz Kolozsvár városi főszámvevő, egyháztanácsos elvesztette édes atyját, homoródkeményfalvi id. *Lakatos Ferenczet*, ki életének 91-ik évében

febr. 27.-én hunyt el Kolozsvárt. Homoródkeményfalvi birtokos s a szabadságharczban honvédhadnagy volt.

Kanyaró Ferencz a kolozsvári unitárius főgymnasium nyug. tanára, egyházi tanácsos, folyóiratunknak egyik főmunkatársa életének 51-ik évében Kolozsvárt martius 21.-én hosszas szenvedés után elhalt. Kanyaró Endre tordai iparos, Kanyaró Pál vasuti állomásfőnök testvérüket, Kőváry Endre unokaöcsesét vesztette benne. Haláláról a kollégium tanári kara külön gyászjelentést adott ki. Tetemét a család Kolozsvárról Tordára szállíttatta és ott helyezte martius 23.-án az ótordai köztemetőben végnyugalomra. — Nagyajtai *Darkó Gábor* magyar kir. főerdőmérnök, a bereczki m. kir. járási erdőgondnokság vezetője életének 46-ik, boldog házasságának 13-ik évében martius 24.-én Nagyajtán elhunyt. Özv. Darkó Gáborné, Lakatos Jolán szeretett férjét, s id. Darkó Lajos nagyajtai birtokos édes jó fiát siratja a korán elköltözöttben.

ARANYKÖNYV.

Báró Kemény Gézáné hagyományai.

Báró Kemény Gézáné, Szilvássy Gizella, Homoródszentmártoni Gedő József jóltevőnk unokája, ki folyó évi február 1-én halt el, kolozsvári egyházközségünknek 400 koronát és kolozsvári kollégiumunknak 1000 koronát hagyományozott. A nemes főúri nő hagyományait testvére, Méltóságos Szilvássy Béla földbirtokos úr már ki is fizette és az illető hatóságok ezért hálás köszönetüket fejezték ki.

Uj alapítvány a székelykeresztúri gymnasiumnál.

Dr. Jankovich Pál t. főorvos a helybeli unitárius gymnasiumhoz 100 (száz) korona alapítványt tett. Kamatjából 1910—11. iskolai évtől kezdve felekezeti és nemzeti különbség nélkül évenként jutalmaztassék az a tanuló, a ki magatartásában, ruházatában, az intézeti tárgyak megkimélésében, szóval minden ténykedésében a legnagyobb rendet, tisztaságot és kimélet tanúsít. Ily czélra vagy 20 év óta évenként 5 korona jutalomdíj kitűzésével meghozta áldozatát. E jutalmazást folytonossá akarta tenni alapítványával. Maga és családja részéről kilátásba helyezi az alapítvány növelését. Alapítványozóban egy áldozatkész, valódi humánus lélek, a hivatott szakférfi és pedagógus nyilatkozott meg. Az intézet, az igazgatóság részéről leghálásabb köszönetet mondok alapítványozónak nemesczélu alapítványáért.

Székelykeresztur, 1910 márt. 10-én.

PAP MÓZES,
gymn. igazgató.



A „Keresztény Magvető“ 1910. évfolyamára befizették:

a) a 8 korona pártoló díjat:

Id. Daniel Gábor, S. Gyulay Richard, dr. Gelei József, Simó Ferencz, Székely Miklós, H.-szentpáli unitarius egyházközség.

b) a 4 korona előfizetési díjat:

Barabás Lajos, Dersi unitarius egyházközség, Gálffy Kálmán, Gábor Dénes, Kovács József (t.), Mátyás János, Sándor Gergely (d.), Ürmösi József.

1909-re: Gálffy Kálmán, Költő Gábor, dr. Mikó Imre.

1908-ra: Gálffy Kálmán.

Isten és lélek. Armstrong A. Richardtól. Fordította Péterfi Dénes. Ára 3 korona.

Vallás és szabadság. Angolból ford. unitar. lelkészek és tanárok. Kiadta Ferencz József püspök. Ára 3 kor.

Chrysostomos két beszéde. Fordította Péterfi Dénes. Ára 1 korona.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb 4 iv
tartalommal.

A Keresztény Magvető a szabadelvű kereszténység szol-
gálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theismus magasztos
eszméit a jelenkor különböző gondolat áramlatai közt fentartani, s
emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s
különösen az unitarius és más szabadelvű egyházak életére történelmi
vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

S e végre közöl hit-bölcseleti és történelmi tanulmányokat,
értekezéseket s másnemű dolgozatokat és egyházi beszédeket, s azon
kívül az oktatás és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és
oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A Keresztény Magvetőt oly dolgozótársak támogatják,
kik között hazánk nem egy elsőrangu írójával találkozhatnak az olvasó.
Külföldről is van munkatársunk.

Pártoló díj 8 kor.; előfizetési ára egész évre 4 kor. Pártoló
és előfizetési díj és minden közlemény a Szerkesztőséghez intézendő
Kolozsvárra (Kossuth Lajos-utca 8. sz.)

A SZERKESZTŐSÉG.

Unitárius vallási könyvek:

Channing művei. Hat kötet. Egy kötet ára 240 kor. A Keresz-
tény Magvető előfizetőinek postán küldve
150 kor. Kapható szerkesztőségünkél, valamint a következők.

Unitárius Kis Tükör. Az unitárius egyház története, hitelvei,
egyházalkotmánya és szertartásai.
Ferencz József püspöktől. Harmadik átdolgozott kiadás. Ára 160 kor

Egyházszerz. dolgozatok. Ferencz József püspöktől. Stein
János könyvtárusnál.

Unitárius Káté. Ferencz József püspöktől. Ára 80 fillér.

Imakönyv templomi használatra. Albert János lelkésztől. Ára 4 kor.

A keresztény hittudomány összege. Az unitáriusok
szerint. Erede-
tileg latin nyelven írta Szentábrahámi L. Mihály püspök. Fordította
Derzsi Károly. Ára 3 korona.

Unitárius kereszténység. Egyh. beszédek. Irta Péterfi Dénes.
Ára Kókai Lajosnál Budapesten
320 kor.

A Jézus asztalánál. Beszédek és imák. Irta Péterfi Dénes.
Ára Kókai Lajos bizományában Buda-
pesten 3 korona.

Szabadelvű vallásos gondolkozás a XX. sz. kezdetén.
Angolból ford. uni-
tarius lelkészek és tanárok. Kiadta Ferencz József püspök. Ára 3 kor.